

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ
ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
хузуридаги олий таълим тизими педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини ошириш Тармоқ маркази
директори _____ Г.Ахунова
“ _____ ” _____ 2015 й.

“ЖАҲОН МИНТАҚАЛАРИ ИҚТИСОДИЁТИ” МОДУЛИ БЎЙИЧА

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й   М А Ж М У А

Тузувчилар: доц. Исмаилова Н.С.

Тошкент – 2015

Мундарижа

ИШЧИ ДАСТУР.....	3
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ	9
1-Мавзу. Халқаро иқтисодий интеграция	9
2-мавзу. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши	19
3-мавзу. Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари	29
4-мавзу. Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари	32
ТАҚДИМОТЛАР.....	40
ТЕСТ САВОЛЛАРИ	58

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 июнь 2015 йилдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 фармониға мувофиқ тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий тайёргарлиги даражасини ривожлантириш, уларнинг илғор педагогик тажрибаларни ўрганишлари ҳамда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур мазмунида олий таълимнинг долзарб масалаларини ўрганиш, глобал Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёниға замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, педагогик маҳоратни ошириш, Ўзбекистоннинг энг янги тарихини билиш, фан, таълим, ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш, тегишли мутахассисликлар бўйича илм-фанни ривожлантиришнинг устивор йўналишларини аниқлаш, илмий-тадқиқотлар ўтказишнинг самарали методларидан фойдаланишға ўргатиш асосий вазифалар этиб белгиланган.

Шу билан бирға олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг мунтазам касбий ўсишида интерактив методлар, педагогларнинг таҳлилий ва ижодий фикрлашини ривожлантиришға йўналтирилган инновацион методикалар, масофадан ўқитишни, мустақил таълим олишни кенгайтиришни назарда тутувчи техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда машғулотлар олиб бориш малакаси ва кўникмаларини ривожлантириш кўзда тутилган.

Дастур доирасида берилётган мавзулар тингловчиларнинг педагог кадрларға кўйиладиган давлат талабларини, замонавий инновацион таълим технологиялари ва уларнинг турларини билишлари, талаба шахси ва унинг хусусиятини ҳисобға олган ҳолда таълимда индивидуаллик ва дифференциал ёндашувға эришувлари ва таълим жараёнларида муаммоли таълим, ҳамкорлик технологияси ва интерфаол усулларни амалда қўллай олишлари, ахборот технологияларидан таълим-тарбия жараёнида самарали фойдалана олиш кўникмаларига эға бўлишларини таъминлашға қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

- Тингловчиларға замонавий минтақалари иқтисодиётининг ривожланиш жараёнлари бўйича илгари сурилган илмий-назарий концепциялар тўғрисида қиёсий, таҳлилий маълумотлар бериш, замонавий педтехнологиялардан фойдаланиб тингловчиларни малакасини оширишға кўмаклаш;

- Жаҳон минтақаларида миллий иқтисодиёт манфаатларини ҳимоя қилиш ва экспортни рағбатлантириш механизмларини амалға ошириш, жаҳон минтақадий интеграцион груҳларнинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш, глобал ўзгаришларнинг жаҳон минтақалар иқтисодиётларига кўрсатадиган таъсирини баҳолаш ва тингловчиларда уларни аниқ илмий назарий таҳлил қилиш, холис баҳолаш ва мустақил ҳаётий позициясини вужудға келтиришға эришиш;

- Тингловчи жаҳон минтақалар иқтисодиётида замонавий концепциялар, назарий асосларини ҳаётға тадбиқ этиш, чет мамлакатларнинг асосий иқтисодий кўрсаткичларини тадқиқ қила олиш, халқаро иқтисодий муносабатлар соҳасида ҳамкорликнинг энг рационал услуб ва кўринишларини аниқлай олиш, жаҳон минтақаларнинг иқтисодий ривожланишини бошқариш усуллари ва аналитик таҳлили хулосаларини ифодалаш, иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг асосий кўрсаткичларини ҳисоблаш ва таҳлил қилиш юзасидан кўникмаларға эға бўлиши таъминлаш;

- Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози шароитида иқтисодий жиҳатдан ривожланган ва ривожланаётган минтақалар иқтисодий ривожланиши билан боғлиқ

Ўзгаришлар ва янгиланишларни илмий назарий таҳлил этиш ва ўзига хос хусусиятлари, мақсад-вазифаларини тингловчиларга етказиш;

- Ўзбекистон Республикасининг жаҳон минтақавий интеграцион гуруҳларга аъзо мамлакатлар билан ўзаро ҳамкорлиги ва унинг истиқболларини Президент асарларига таянган ҳолда ўрганишдан иборат.

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Жаҳон минтақалари иқтисодиёти” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- замонавий педагогик ва ахборот технологияларини амалиётда қўллаш бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур;
- жаҳон минтақалари иқтисодиёти ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги фундаментал билимларга эга бўлиши зарур;
- жаҳон минтақавий интеграцион гуруҳларнинг шакллантириш ва ривожлантиришнинг ташкилий, ҳуқуқий асослари бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Ўқув модул мазмуни ўқув режадаги **учинчи ва бешинчи** блок ҳамда мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг Олий таълимдаги ўрни

Ҳозирги глобаллашув шароитида жаҳон минтақаларидаги иқтисодий тизимнинг устувор йўналишлари тўғрисида назарий ва амалий билимларни мужассамлаштирган бўлиб, унда жаҳон минтақалари ва Республикамиз миллий иқтисодиётидаги ислохотларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Замонавий иқтисодчи педагог кадрлар учун ушбу йўналишдаги маълумотларни ўзлаштириш талаб қилинади ва бунда Ўқув модулнинг роли юқоридир.

Модуллар бўйича соатлар тақсимоги:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юклараси, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юклараси				Мустақил таълим
			жами	жумладан			
				Назай	Амалий машғуло	Кўчма машғуло	
1.	Халқаро иқтисодий интеграция	10	8	4	4	-	2
2.	Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши	8	8	4	4	-	-
3.	Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари	4	4	2	2	-	-
4.	Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари	6	4	2	2	-	2
	Жами:	28	24	12	12	-	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Халқаро иқтисодий интеграция (6 соат) .

Режа

1. Иқтисодий интеграция моҳияти ва унга таъсир этувчи омиллар.
2. Иқтисодий интеграция шаклланиши шарт – шароитлари ва унинг босқичлари.
3. Ўзбекистоннинг интеграцион ташкилотлардаги иштироки.

Халқаро иқтисодий интеграциянинг моҳияти, кўринишлари. Интеграция жараёнлари шакллари ва босқичлари. Иқтисодий интеграциянинг жараёнлар минтақалар иқтисодиётига таъсири.

Халқаро ташкилотлар классификациясига умумий тафсир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) тизимида қирувчи иқтисодий ташкилотлар ва уларнинг вазифалари. Халқаро молия-валюта ва кредит ташкилотлар. Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий ташкилотларда қатнашиши.

2-мавзу. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши (4 соат).

Режа

1. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиш босқичлари.
2. Иқтисодий интеграциянинг Европа Иттифоқи иқтисодиётига таъсири.

Европа иқтисодиётидаги минтақавий интеграция иқтисодий масалалари. Ғарбий Европа минтақаси иқтисодиётининг тармоқ тузилиши. Ғарбий Европа интеграциясининг ривожланиш босқичлари. Европа Иттифоқи ташкилотларининг ташкил топиш механизми. Европа бўшлиғи. Ғарбий Европа минтақавий иқтисодий муаммолар.

3-мавзу. Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат).

Режа

1. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТАнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири.
2. Жанубий Америка мамлакатларидаги минтақавий иқтисодий интеграция (МЕРКОСУ мисолида)

Жанубий Америка минтақасининг иқтисодий ривожланиш хусусиятлари. Минтақадаги асосий интеграцион гуруҳлар – НАФТА, КАРИКОМ, МЕРКОСУР, АКС ва бошқаларнинг иқтисодий фаолият турлари. Жанубий Америка минтақасининг ривожланишида етакчи ўрин эгаллаган мамлакатлар - Бразилия, Аргентина, Чили, Перу ва Венесуэла иқтисодиёти.

4-мавзу. Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат).

Режа

1. Осиё-Тинч океани минтақасида интеграцион жараёнларнинг хусусиятлари.
2. Осиё-Тинч океани минтақасида “Янги индустриал мамлакатлар”нинг ривожланиш тажрибаси.

Африка минтақаси мамлакатларининг кейинги йиллардаги иқтисодий ривожланиш тенденциялари. Осиё минтақасининг ривожланишида етакчи давлатлар: Япония, Хитой,

Ҳиндистон, Шарқий Осиё ва Жанубий Шарқий Осиёнинг бошқа давлатлари, жумладан АСЕАН таркибидаги бошқа давлатлар. Форс кўрфазидagi нефть экспорт қилувчи давлатлар ривожланишининг асосий хусусиятлари ва муаммолари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ **1-мавзу. Халқаро иқтисодий интеграция (6 соат) .**

Режа

1. Иқтисодий интеграция моҳияти ва унга таъсир этувчи омиллар.
2. Иқтисодий интеграция шаклланиши шарт – шароитлари ва унинг босқичлари.
3. Ўзбекистоннинг интеграцион ташкилотлардаги иштироки.

2-мавзу. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши (4 соат).

Режа

1. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиш босқичлари.
2. Иқтисодий интеграциянинг Европа Иттифоқи иқтисодиётига таъсири.

3-мавзу. Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат).

Режа

1. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТАнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири.
2. Жанубий Америка мамлакатларидаги минтақавий иқтисодий интеграция (МЕРКОСУ мисолида)

4-мавзу. Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари (2 соат).

Режа

1. Осиё-Тинч океани минтақасида интеграцион жараёнларнинг хусусиятлари.
2. Осиё-Тинч океани минтақасида “Янги индустриал мамлакатлар”нинг ривожланиш тажрибаси.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Мазкур модул бўйича ўқув режада кўчма машғулотлар назарда тутилмаган.

МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ

Мустақил ишни ташкил этишда тингловчилар томонидан “Жаҳон минтақалари иқтисодиёти” модулида ўрганилаётган масалалар, дискуссиялар бўйича билдирилаётган фикр-мулоҳазаларни шакллантириш мақсадида улар томонидан қўшимча манбалардан, жумладан интернет сайтлари, инглиз тилида чоп этилган адабиётлар ва мақолалардан фойдаланишни кўзда тутати.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ислон Каримов. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – 36 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 Фармони.
3. И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш

ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.: Ўзбекистон, 2010. – 53 б.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. Т.: “Иқтисодиёт” 2010.-281 б.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2011. – 377 б.

6. И.А.Каримов. “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жароёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир” мавзусида 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.-Халқ сўзи газетаси 17январь 2015 йил.

7. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.

8. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.

9. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.

10.Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.

11.Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.

12.Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

13.Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник /Под ред. Л.Н. Красавиной. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 576 стр.

14.Внешнеэкономическая деятельность: учебник. для студ. сред. проф. учебник. заведений /Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов, С. В. Карпова и др.]; под ред. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: «Академия», 2007. — 304 стр.

15.Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления / Под ред. В.В. Попкова. Учебник. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 295 стр.

Хорижий адабиётлар:

1. Krugman. Obstfeld.Melitz. International Economics. 2014, Prentice Hall.
2. Dennis R.Appleyard. International Economics. 2013, McGraw Hill Higher.
3. John T. Rourke. International Politics on the World Stage. 2010, McGraw Hill Companies.
4. Charles W.L. Hill. International Business:Competing in the Global Marketplace. 2014, McGraw Hill Higher.

Интернет маълумотлари:

1. www.economics.ru
2. www.ved.ru
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
5. www.ifmr.uz
6. www.Lex.uz
7. www.ziyonet.uz

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

1-Мавзу. Халқаро иқтисодий интеграция

Режа

1. Иқтисодий интеграция моҳияти ва унга таъсир этувчи омиллар.
2. Иқтисодий интеграция шаклланиши шарт – шароитлари ва унинг босқичлари.
3. Ўзбекистоннинг интеграцион ташкилотлардаги иштироки.

Калит сўзлар: иқтисодий интеграция, интеграцион босқичлар, эркин иқтисодий ҳудуд, божхона иттифоқи, тўлиқ иқтисодий иттифоқ, қонунчиликнинг унификацияланиши, "Домино самараси", МДХ

1. Иқтисодий интеграция моҳияти ва унга таъсир этувчи омиллар

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб етакчи индустриал мамлакатларнинг тез иқтисодий ривожланиши ва халқаро транспорт ҳамда коммуникация воситаларининг такомиллашиши натижасида товарлар ҳамда хизматлар алмашинувининг қизғин ривожланиши рўй берди. Ишлаб чиқариш омиллари (капитал, иш кучи ва технологиялар) халқаро ҳаракатининг турли шакллари вужудга кела бошлади, бунинг натижасида хорижга фақат тайёр маҳсулот эмас, балки уни ишлаб чиқариш омиллари ҳам кўчиб ўта бошлади. Товарнинг нархига кўшилган фойда эндиликда фақат миллий чегаралар доирасидагина эмас, балки хорижда ҳам яратила бошланди. Иқтисодий интеграция товарлар ва хизматлар халқаро савдоси ҳамда ишлаб чиқариш омиллари айланиши ривожланишининг қонуний натижаси бўлди.

Иқтисодий интеграция-мамлакатлар ўзаро иқтисодий ҳамкорлигининг натижаси бўлиб, у хўжалик механизмларининг яқинлашувига олиб келади ва бу яқинлашув давлатлараро битимлар шаклини олади ҳамда тегишли давлатлараро органлар томонидан тартибга солинади.

Ҳозирги вақтда мутахассислар орасида интеграциялашув жараёнларига нисбатан ягона нуқтаи назар йўқ. Иқтисодчиларнинг бир гуруҳи интеграция жараёнида мамлакатлар ўртасида янги товар оқимларини шакллантириш ҳисобига "ресурсларнинг чекланганлиги" омилини бартараф этишни энг муҳим ҳол деб биладилар ва бу алоҳида олинган бир мамлакат ичида бир-бирига ўхшаш қимматроқ товарлар ишлаб чиқаришни бартараф этиш ёки илмий-тадқиқот ҳамда тажриба-конструкторлик ишларига сарфланадиган воситаларни тежаш имконини берадиган технологик ўзаро алмашувларни кенгайтиришга имкон туғдиради деб ҳисоблайдилар.

Олимларнинг бошқа гуруҳи устунлик қилувчи шарт-шароитлар сифатида ташқи иқтисодий омиллар, масалан, коллектив мудофаа қобилятини оширишни илгари сурадилар. Учинчи гуруҳ. олимлар эса, интеграцион гуруҳлар тузилиши бу уларнинг аъзоларига ишлаб чиқаришнинг бирдек ўсиши, иж-тимоий барқарорлик ва шаклий мақсадларга осон ҳамда тезроқ эришиш имконини беради деб ҳисоблашади. Интеграцияга нисбатан бу ва бошқа назарий ёндашувларини умумлаштириб, шуни таъкидлаш жоизки, интеграция-минтақавий миқёсда сифат жиҳатидан янги иқтисодий муҳитни шакллантириш йўли билан миллий хўжалик комплексларининг яқинлашуви ва бир-бирига кириб боришини ифодалайди.

Жаҳон иқтисодиётида интеграция жараёнлари ҳар бир давлат учун фақат "ўз ишлаб чиқаришига" эга бўлиш фойда бермайдиган бўлиб қоладиган вазиятни келтириб чиқаради.

Баъзи миллий иқтисодиётлар ўз иқтисодий салоҳиятларини кучайтиришга интилиб, жаҳон хўжалигига тобора кўпроқ қўшилиб бормоқда. Жаҳон хўжалиги иш кучининг айланиши, кадрлар тайёрлаш, мутахассисларни ўзаро айрибошлаш ўсиб борган сари

байналмилал тус олмақда. Жаҳон хўжалик алоқалари шаклланиши ва ривожланишининг истиқболлари халқаро жаҳон хўжалиги ривожланишининг асосий тенденцияси сайёрамиз миқёсида то-варлар, капиталлар ва хизматларнинг ягона бозорини яратишга, алоҳида мамлакатларнинг иқтисодий яқинлашиши ва яхлит халқаро хўжалик комплексига бирлашишига интилишда намоён бўлишини кўрсатади. Бу эса халқаро иқтисодий муносабатларнинг бошқача, анча юқори босқичи ҳисобланади.

Интеграциявий тузилмаларни ишлаб чиқаришнинг интеграциялашувида эришилган даражасига қараб ажратиш лозим. Бунда интеграциялашув ҳам расмий, ҳам реал хусусиятга эга бўлиши мумкинлигини ҳисобга олиш керак. Расмий интеграциялашув ишлаб чиқаришни шундай халқаро умумлаштиришдан иборатки, унинг асосида мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқалар халқаро меҳнат тақсимоти асосида ўрнатилади.

Реал иқтисодий интеграция эса, ишлаб чиқаришни шундай халқаро умумлаштиришдан иборатки, бу умумлаштириш иштирокчи давлатлар асосий ижтимоий-иқтисодий ўлчамларининг маълум паритетини назарда тутади.¹

Иқтисодий интеграция, ўз навбатида, иштирокчи мамлакатларнинг асосий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларини кўтариш учун шароит яратади. Иқтисодий интеграцияга олиб келадиган жараёнларни қуйидаги ўзаро боғланган занжир кўринишида ифодалаш мумкин: ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш, халқаро меҳнат тақсимоти, ишлаб чиқариш ва капиталнинг интеграциялашуви, иқтисодий интеграция. Маълумки, кўплаб миллий ва хорижий мамлакатлар иқтисодчилоари асарларида шу ҳолатлар маълум бўлмақдаки, интеграцион гуруҳда у ёки бу мамлакатнинг иштирок этишининг ижобий ёки салбий томонларини баҳолаш мураккаблигича қолмақда. Бироқ, шу нарса маълумки, интеграциядан ички бозори кичик, ресурсларга бой бўлмаган, жаҳон ЯИМсида кам улушга эга бўлган давлатлар кўпроқ самара олади.

Бунга кўра иқтисодий интеграция бир қатор объектив омилларга асосланган бўлиб, улар орасида қуйидагилар муҳим ўрин тутади:

- 1) Хўжалик ҳаёти байналмилаллашувининг ўсиб бориши.
- 2) Халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви.
- 3) Ўз хусусиятига кўра умумжаҳон илмий-техника инқилоби.
- 4) Миллий иқтисодиётлар очиқлиги даражасининг ошиши.

Бу омилларнинг барчаси ўзаро боғлиқдир. Интеграциялашув-мамлакатлар ўртасидаги (авваламбор, халқаро меҳнат тақсимоти асосида) барқарор ўзаро алоқалар ривожланиши жараёни ва қайта ишлаб чиқаришнинг миллий хўжалик доирасидан четга чиқишидир.

Интеграциявий жараёнлар ривожланишининг бошқа омили халқаро меҳнат тақсимоти тузилишидаги чуқур илгари силжишлар (илмий-техника инқилоби таъсири остидаги) ҳисобланади. Халқаро меҳнат тақсимоти мамлакатлар ўртасида меҳнатни ижтимоий-худудий тақсимлашни ривожлантиришнинг маълум маҳсулот ишлаб чиқаришни алоҳида мамлакатларда барқарор жамлашни назарда тутувчи юқори босқичидир.

2. Иқтисодий интеграция шаклланиши шарт – шароитлари ва унинг босқичлари

Иқтисодий интеграция шаклланишининг шарт-шароитларини таҳлил қиламиз. Улар қуйидагилардир:

• Интеграциялашаётган мамлакатлар иқтисодий ривожланиши ва бозор муносабатларидаги етуқлиги даражасининг яқинлиги. Камдан-кам истеъснолардан

---

¹ Ломакин Мироя экономика: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям и направлениям / В.К. Ломакин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.

ташқари, қолган барча ҳолларда давлатдараро интеграция ё индустриал мамлакатлар ёки ривожланаётган мамлакатлар орасида ривожланади. Ҳатто, саноати ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар доирасида, таҳминан бир хил иқтисодий ривожланиш даражасидаги давлатлар ўртасида интеграцион жараёнлар энг фаол бўлади.

- Интеграциялашаётган мамлакатларнинг жўғрофий яқинлиги, кўп ҳолларда умумий чегара ва тарихан шаклланган иқтисодий адоқаларнинг мавжудлиги. Дунёдаги интеграциявий бирлашмаларнинг аксарияти жўғрофий жиҳатдан бир-бирига яқин жойлашган, транспорт алоқаларига эга бўлган ва кўпинча бир тилда гаплашадиган бир неча қўшни мамлакатлардан бошланган эди.

- Ривожланиш, сиёсий ҳамкорлик ва шакллар соҳасида мамлакатлар олдида турган иқтисодий ва бошқа муаммоларнинг умумийлиги. Иқтисодий интеграция интеграциялашаётган мамлакатлар олдида мавжуд бўлган аниқ муаммолар тўпламини ҳал қилишга қаратилади. Балки асосий муаммоси-бозор иқтисодиётининг асосларини яратиш бўлган мамлакатлар бозорининг ривожланганлиги, умумий валютани жорий қилишни талаб этадиган давлатлар билан интеграциялашув мумкин эмаслиги яққол аёнлиги бунга сабабдир.

- Устунликни намоиш қилиш самараси. Интеграциявий бирлашмаларни тузган давлатларда одатда ижобий иқтисодий силжишлар (иқтисодий ўсиш суръатларининг тезлашуви, инфляциянинг пасайиши, иш билан бандликнинг ўсиши ва шакллар) рўй беради ва бу шубҳасиз ўзгаришларни кузатиб бораётган бошқа мамлакатларга маълум руҳий таъсир кўрсатади..

- "Домино самараси". У ёки бу минтақадаги мамлакатларнинг кўпчилиги интеграциявий бирлашмага аъзо бўлгач, бу бирлашма доирасидан четда қолган мамлакатлар, шубҳасиз, баъзи қийинчиликларга дуч келади. Бу қийинчиликлар мазкур гуруҳга кирувчи мамлакатлар иқтисодий алоқаларининг узвийлиги билан богликдир. Бу кўпинча, ҳатто, интеграция доирасидан ташқарида қолишдан кўрқиб, интеграция доирасидан четдан қолган мамлакатлар билан савдони қисқартиришга ҳам олиб келади.²

Ҳозирги кунда халқаро иқтисодиётда юзага келаётган ва ривожланаётган кўплаб интеграцион бирлашмалар асида ўз олдида бир-бирига ўхшаш вазифаларни кўядилар. Булар қуйидагилардан иборат:

1. Кенг кўламли иқтисодиёт устунликларидан фойдаланиш. Кенг кўламли иқтисодиёт назарияси асосида бозорлар ҳажмини кенгайтириш, трансакцион харажатларни камайтириш ва бошқа бир қатор афзалликлардан фойдаланиш. Бу, ўз навбатида, катта ҳажмдаги бозорларга катта иштиёқ билан кириб келадиган тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини жалб қилишга бевосита имкон беради.

2. Қулай ташқи сиёсий муҳитни яратиш. Кўплаб интеграцион бирлашмаларнинг муҳим мақсади уларда иштирок этувчи давлатларнинг сиёсий, ҳарбий, ижтимоий, маданий ва бошқа ноиқтисодий соҳаларда бир-бирини тушуниши ва ҳамкорлигини мустаҳкамлашдир.

3. Савдо сиёсатидаги вазифаларни ҳал қилиш. Минтақавий интеграция, кўпинча, ГААТ/БСТ доирасида иштирок этаётган мамлакатларнинг музокараси нуқтаи назаридан олиб қаралади. Мамлакатлар блоки номидан келишилган ҳолдаги баёнот анча жиддий ҳисобланади ва савдо сиёсати соҳасида кутилган натижаларни беради.

4. Иқтисодиётни тузилмавий қайта қуришга кўмаклашиш. Ўз қўшинларини интеграция жараёнларига қўшар эканлар ривожланганроқ давлатлар ҳам ўша мамлакатлардаги тўлақонли ва катта ҳажмли бозорларни яратиш ҳамда улардаги бозор ислохотларининг илдиз отишидан манфаатдор бўлади. Европа Иттифоқининг у ёки

---

² А Киреев. Международная экономика, уч.пособ. Часть 1 Международная микроэкономика . М.: Международная экономика 1999.

бу шаклига кўшила туриб, кўплаб Ғарбий Европа мамлакатлари шу мақсадларни кўзлаган эди.

Миллий саноатнинг ёш соҳаларини кўллаб-қувватлаш. Ҳатто, интеграцион бирлашмалар учинчи мамлакатларга нисбатан камситувчи чораларни назарда тутмаганларида ҳам, улар фаолияти учун кенгроқ минтақавий бозор очиладиган маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни кўллаб-қувватлаш усули сифатида қаралади.

Тарихан интеграцион жараёнлар бир нечта асосий босқичлар асосида ривожланиб келди. Уларнинг ҳар бири унинг ривожланишининг маълум даражага етганлигини ифода этади. Интеграцион гуруҳлар типологиясининг асослари иштирокчи мамлакатлар миллий иқтисодиётининг макро ва миро даражада ўзаро яқинлашиши ва бир-бирига иқтисодий жиҳатдан нақадар чуқур кириб боришини баҳолашда намоён бўлади.

Жаҳон хўжалигидаги интеграцион жараёнларни ривожлантириш бўйича тўпланган тажриба иқтисодий интеграциянинг юзага келиши ва ривожланишида беш босқичдан ўтиш зарурлигидан далолат беради

Биринчи босқич-замонавий талқинда – переференциал савдо келишувлари. Эркин савдо ҳудудлари иқтисодий интеграциянинг бошланғич босқичи бўлиб ҳисобланади. Эркин савдо ҳудудлари амалда икки ва ундан ортиқ давлатларнинг ўзаро савдосида божлар, лицензиялар ва квоталарни музлатиш ва аста секинлик билан бекор қилиш тўғрисидаги битимнинг имзоланиши натижасида юзага келади.

Иккинчи босқич— иштирокчи мамлакатлар ўртасида божхона тарифлари ва бошқа чеклашларни бекор қилиб, эркин савдо ҳудудларини ташкил этиш. Иштирокчи мамлакатлар бу босқичда ўзаро савдо тўсиқларини бекор қилади, лекин учинчи мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларда тўла эркинликни сақлаб қоладилар (масалан, божхона пошлиналарини ёхуд бошқа чеклашларни бекор қилиш ёки янгиликларни киритиш ва савдо-иқтисодий шартномалар, битимлар тузиш ҳуқуқлари). Бунинг оқибатида мамлакатлар ўртасида уларнинг чегараларини кесиб ўтаётган товарларнинг келиб чиқишини назорат қиладиган ва тегишлича учинчи мамлакатлардан имтиёзли равишда товарларни олиб киришга тўсқинлик қиладиган божхона чегаралари ҳамда постлари сақланиб қолади. Бундай эркин савдо ҳудудларга (зоналарга) 1960 йилдан буён мавжуд бўлган Европа эркин савдо уюшмасини мисол қилиб келтириш мумкин.

Эркин савдо ҳудудларининг ижобий томонларига иштирокчи мамлакатлар савдо сиёсатида барқарорликни ўрнатилишини киритиш мумкин. Бундай ҳудудларга аъзо мамлакатларни халқаро иқтисодий муносабатларга жалб этиш жараёнини тезлаштиришга ёрдам беради, улар халқаро меҳнат тақсимотидан самарали фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

Эркин савдо ҳудудларининг салбий томонларига келадиган бўлсак, улар ички бозор рақобатининг кучайиши билан белгиланади, чунки бу миллий ишлаб чиқарувчиларга салбий таъсир этиши ва банкротлик хавфини кучайтириши мумкин. Бу босқичда миллатлараро тартибга солувчи ташкилотларни ташкил этиш кўзда тутилмайди. Бу эса ўз навбатида биргаликда қарорлар қабул қилиш жараёнларини секинлаштиради.

Учинчи босқич — савдо ва ишчи кучи, капитал айланишида ягона тарифларни ўрнатган ҳолда, божхона иттифоқи тузишдир. Интеграциянинг бу босқичида давлатлар фақат ўзаро тўсиқларни бартараф этибгина қолмай, балки ташқи савдо тўсиқларининг ягона тизимини ва учинчи давлатларга нисбатан божхона пошлиналарининг ягона тизимини ташкил қиладилар. Яъни ҳуқуқий нуқтаи назардан Божхона Иттифоқи (БИ) икки ва ундан ортиқ давлатлар ўртасида ўзаро ва учинчи мамлакатларга нисбатан соддалаштирилган солиқ сиёсатини ўтказилишини ақс эттиради, бу ягона иқтисодий маконни шакллантириш ва ана шу макон доирасида ҳар қандай божхона чегараларини бартараф этишни англатади. Бунда иштирокчи мамлакатлар чегаралари билан белгиланган ягона божхона макони вужудга келади. Бундай ташкилотлар тузилмалари қаторига Европа Иттифоқи асос бўлган Европа иқтисодий ҳамжамиятини мисол қилиб киритиш мумкин. Учинчи босқич - реал иқтисодий интеграциянинг бошланғич фазаси-

Иқтисодий иттифоқнинг ташкил топишидир. Бу босқичда давлатлар ўз миллий чегаралари орқали фақат товарлар эмас, балки барча ишлаб чиқариш омиллари капитал, ишчи кучи, технология ва маълумотларни эркин ҳаракати ҳақида келишадилар. Натижада умумий бозор макони, умумий бозор шаклланади. Божхона иттифоқини умумий бозорга айлантириш жараёни фақатгина савдони эмас, балки иқтисодий сиёсатнинг бошқа соҳаларини ҳам қамраб олувчи қонуний меъёрларни уйғунлаштириш масалаларини ҳам хал этиш билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам ички божхона тўсиқлари ва бошқа чеклашларни бартараф этиш орқали учинчи мамлакатлар билан савдода умумий тамойилларни ишлаб чиқиш зарурки, бунинг натижасида миллий чегаралар орқали товарлар, хизматлар, капитал ва ишчи кучининг ҳар қандай тўсиқларсиз ўтишига шароит яратилади. Умумий бозорни шакллантиришда жамоатчилик фондларини яратиш зарурияти туғилади. Бундан ташқари миллатлараро мувофиқлаштирувчи ташкилотларнинг тузилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Европа Иттифоқи тажрибасидан маълумки, бундай ташкилотларни ташкил этмасдан туриб миллий қонунчилик меъёрларини соддалаштириш ва интеграцион бирлашма иштирокчиларининг умумий қарорларини бажарилишини назорат қилиш тизимини жорий этиш мумкин эмас. Бунда иштирокчи мамлакатлар чегаралари билан белгиланган ягона божхона макони вужудга келади.

1-жадвал

Интеграция жараёнлари шакллари ва босқичлари

	Интеграция типлари	Белгилари
1.	Периференциал савдо келишувлари	Ўзаро савдода тарифлар ва бошқа тўсиқлар олиб ташланади. Учинчи мамлакатларга нисбатан миллий тарифлар сақланади. Давлатлараро бошқарув органлари тузилмайди.
2.	Эркин савдо зоналари	Битим шакли. Бунда қатнашчилар бир-бирларига нисбатан божхона тарифлари ва квоталарини олиб ташлаш тўғрисида ахдлашадилар. Учинчи мамлакатларга нисбатан ҳар қимнинг ўз сиёсати мавжуд бўлади. Мисол учун: НАФТА, АНЗСЕРТА. илгариги Европа иқтисодий ҳамжамияти.
3	Божхона иттифоқи	Учинчи мамлакатларга нисбатан ягона божхона сиёсати. Бироқ бунда ҳам жиддийроқ ички қарама-қаршилиқлар пайдо бўлади. Европа иқтисодий ҳамжамияти бунинг мисоли бўлиши мумкин.
4	Умумий бозор	Иштирокчи мамлакатлар ўртасида ишлаб чиқаришнинг барча ҳаракати учун тўсиқларни тўлиқ бартараф этиш. Иқтисодий сиёсатни тўлиқ келишиш, иқтисодий кўрсаткичларни тенглаштириш каби масалалар қал этиш жараёнида туради.

5	Тўлиқ иқтисодий интеграция	Ягона иқтисодий сиёсат ва бунинг оқибати сифатида қонунчилик базасини бирхиллаштириш. Шартлари: умумий солиқ тизими; ягона стандартларнинг мавжудлиги; меҳнат тўғрисидаги ягона қонунлар ва бошқалар.
5.1	Иқтисодий иттифок	Юқори иқтисодий ривожланиш босқичида пайдо бўлади. Иқтисодий сиёсат (ҳатто ягона иқтисодий сиёсат) келишилади на шунинг асосида барча тўсиқлар олиб ташланади. Давлатлараро (давлатлардан юқори турувчи) органлар ташкил этилади. Барча қатнашчи мамлакатларда йирик
5.2	Валюта иттифоқи	Иқтисодий Иттифоқ шакли ва айни бир унинг йирик қисми. Қуйидагилар валюта иттифоқининг характерли белгилари ҳисобланади: - Миллий валюталарнинг ксчишилган (биргалиқдаги) муомаласи; қатнашчи мамлакатларнинг Марказий банкирлари томонидан мақсадга қаратилган ҳолда қўллаб-қувватланадиган қатъий бегиланган валюта курсларининг ўрнатиш; ушбу халқаро валюта бирлигининг эмиссия маркази ҳисобданган ягона минтақавий банк шаклантирилиши. Ривожланаётган мамлакатларда валюта иттифоқи

Манба: А.Киреев Международная экономика, М., 2004. с.

Бундай ташкилотлар тузилмалари қаторига Европа Иттифоқига асос бўлган Европа иқтисодий ҳамжамиятини мисол қилиб киритиш мумкин.

Бешинчи босқич — ягона иқтисодий сиёсат, умумий валюта ва миллий даражадан устун турувчи тартибга солиш ташкилотларига эга тўлиқ интеграция. Интеграциянинг бу даражасига эришиш сиёсий-иқтисодий иттифоқ унга кираётган давлатлар интеграциянинг олдинги босқичларида эришилган натижаларни ҳисобга олган ҳолда, учинчи мамлакатларга нисбатан биргалиқда савдо, сўнгра умуман, иқтисодий сиёсатни олиб бориш ҳамда иқтисодиётни тартибга солиш тизимини бирхиллаштириш ҳақида келишувларни ўз ичига олади. Интеграциянинг ушбу босқичи қатнашувчи мамлакатларнинг ташқи сиёсатини келишилган ҳолда олиб борилишини кўзда тутди. Бу эса, ўз навбатида ҳар бир қатнашувчи мамлакат ва умуман, итти-фоқнинг иқтисоди ривожланиши манфаатлари йўлида бор имконият ва воситаларни ўзаро манфаатли бирлаштириш учун кенг имкониятлар яратади.

Охирги икки босқич у ёки бу интеграцион гуруҳнинг хусусияти билан боғлиқ, маълум кичик босқичларни ўз ичига олиши мумкин. Жаҳонда мавжуд бўлган интеграциявий гуруҳлар кўпинча формал интеграциявий босқичда бўлиб, интеграцион ривожланишнинг биринчи ва иккинчи босқичларидадирлар.

Жаҳон тажрибасини ўрганиш шундан далолат берадики, интеграция давлатнинг жаҳон хўжалигига қўшилишини рағбатлантириш учун самарали, туб ташқи иқтисодий сиёсат эканлигини, барқарор иқтисодий ўсишни, аҳоли даромадлари ўсишини, инсон капитали жамланишини, иқтисодиётда илғор технологик ва таркибий силжишлар юз беришини, ишлаб чиқариш, инвестицияларни бошқариш ҳамда уларнинг сифати ошишини таъминлашидан далолат беради.

3. Ўзбекистоннинг интеграцион ташкилотлардаги иштироки

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий соҳада кўпгина ютуқларга эришди. Республикамининг жаҳон ҳамжамиятида фаол иштирок этиши ва Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама

сиёсат юритиши давлатимизнинг жаҳон хўжалигида тутган ўрнини мустаҳкамлашнинг муҳим шартидир.

Эндиликда Ўзбекистон ташқи сиёсат майдонида борган сари муносиб ўрин эгалламоқда. Биз кўйган кўпгина амалий қадамлар Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятда узоқ муддат мобайнида яратувчилик фаолияти билан шуғулланиш истиқболига мўлжаллангандир.

Бошқа давлатлар билан бўладиган иқтисодий интеграция давлатнинг ҳар хил эҳтиёжларини қондириш ва самарадорлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади ва фан-техника тараққиётини жадаллаштиришга, миллатлар ва элатларнинг яқинлашувига, аҳолининг турмуш даражасини оширишга ёрдам беради.

Ҳар қандай давлат ҳоҳ кичик ҳоҳ катта булсин, иқтисодий интеграциясиз ривожланиши тез бормади. Буни кўпгина давлатлар ўз тажрибаларида исботлашди. Иқтисодий интеграцияни ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон Республикаси сиёсати ҳам иқтисодиёти юксак даражада ривожланишига эришишга қаратилган. Иқтисодий интеграция иқтисодиётга бевосита қуйидаги натижаларга эриш имкониятини беради :товарлар, капиталлар, хизматлар эркин ҳаракат қилади; рақобат кучаяди; ишлаб чиқариш кучлари ривожланади; ишлаб чиқариш самарадорлиги ортади; сифатли ва арзон товарлар ишлаб чиқарилади; истеъмолчиларнинг талаби ортиб боради; таклиф қилинадиган товарлар номенклатураси кўпаяди; бозорларнинг ривожланган шакллари пайдо бўлади ва умумий бозорлар ташкил қилинади; ишсизлик даражаси пасаяди; миллий иқтисодиётдаги фарқлар йўқолиб боради; янги кучли умумий иқтисодиёт шаклланади; миллий иқтисодиёт ривожланиб боради; энг муҳими кишилар ҳаёти фаровонлиги ошади ва ҳ.к.

Бу натижаларга эришиш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё, МДХ давлатлари, ривожланган ва ривожланаётган қолаверса, Европа Иттифоқи давлатлари билан ҳамкорликка эришишга ҳаракат қилиши керак.

Ўзбекистон дунё хўжалиги тизимига кириб борар экан, унинг халқаро иқтисодий алоқалари узоқ ва яқин хорижий мамлакатлари билан тараққий этмоқда.

Ўзбекистоннинг МДХ ва Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти каби интеграция уюшмаларида иштирок этиши мамлакатимизнинг дунё миқёсидаги обрў эътиборини янада орттиради.

Ўзбекистон Республикаси аъзо бўлиб кирган энг муҳим бирлашмалардан бири - Мустақил Давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) бўлиб, у 1991 йил декабрда тузилган. Хозир МДХ га Озарбайжон Республикаси, Арманистон Республикаси, Белорусь Республикаси, Қозоғистон Республикаси, Тожикистон Республикаси, Қирғизистон Республикаси, Молдова Республикаси, Россия Федерацияси, Туркманистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси ва Украина киради.

Ўзбекистон собиқ Иттифок республикалари билан алоқаларга катта аҳамият бериб, аввалбошдоноқ Мустақил давлатлар ҳамдўстлигини тузиш ғоясини қўллаб-қувватлади. Бундай ҳамкорликка ҳамдўстлик мамлакатларининг худудий яқинлиги ва иқтисодий жихатдан боғланганлиги эмас, балки чуқур тарихий, маданий ва маънавий алоқалар, катта тарихий давр мобайнида халқларимизнинг тақдири муштараклиги ҳам асос булмоқда.

Ҳамдўстлик мақсадлари қуйидагилар:

- демократик ҳуқуқий давлатлар тузиш, улар ўртасидаги муносабатлар давлат мустақиллигини ва суверен тенгликни ўзаро тан олиш ва ҳурматлаш, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи, тенг ҳуқуқлилик ва ички ишларга аралашмаслик, ҳар қандай тазйиқлардан воз кечиш, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, шу жумладан кичик миллатлар ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, мажбуриятларини ва бјшқа умум тан олинган халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва нормаларини ҳалол бажариш асосида ривожланади;

- бир-бирларини худудий бутунлигини ва мавжуд чегаралар бузилмаслигини тан олиш ва хурмат қилиш;

- чуқур тарихий илдишларга эга бўлган халқларнинг туб манфаатларини ҳамда қўшничилик ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлаш;

- фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни сақлаш.

Айни вақтда Ўзбекистон Республикасининг МДХга аъзолиги унга бир қатор муҳим вазифаларни миллат, иқтисодий манфаатларига мувофиқ ҳал этиш имконини беради:

- ишлаб чиқаришни, аҳоли таъминотини (аввало озиқ-овқат билан) қўллаб-қувватлашни таъминловчи кўламда кооператив хўжалик алоқаларини ривожлантириш ва такомиллаштириш;

- МДХнинг бир қатор товарларини бозорда, айниқса анъанавий маҳсулотларни сотиш соҳасида етакчи мавқени сақлаш;

- собиқ иттифокчи республикалар эга бўлган хом-ашё ресурсларидан фойдаланиш;

- Ўзбекистоннинг учинчи мамлакатларга экспорт-импорт товар оқимида хизмат кўрсатувчи транспорт коммуникацияларидан кафолатли ва хатарсиз фойдаланиш.

Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан иқтисодий ҳамкорлиги механизмини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари иқтисодий эркинлаштириш, уни бозор тамойилларига изчиллик билан ўтказиш, хўжалик тузилмасини қайта қуришдан иборат умумий йўл билан белгиланади.

МДХ давлатлари Ўзбекистоннинг асосий савдо иқтисодий ҳамкорларидан бири ҳисобланади. Уларнинг ҳиссасига республика ташқи савдо умумий ҳажмининг 30% дан ортиги тўғри келади. Ўзбекистон ва МДХ мамлакатлари мол айирбошлаш динамикаси тенглик ва ўзаро фойдали тамойилларга асосланган, савдо-иқтисодий муносабатларнинг изчил ривожланаётганлигидан далолат беради. 2000-2007 йиллар давомида Ўзбекистон билан йирик савдо алоқаларини олиб борувчи давлатлар Россия, Қозоғистон, Украина ҳисобландилар.

Мустақил Давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари билан иқтисодий муносабатларнинг шакли ва таркиби тубдан ўзгариб бормоқда. Ўзбекистоннинг мавқеи тобора мустаҳкамланмоқда. МДХдаги кўпгина мамлакатлар билан савдо-тўлов соҳасида Ўзбекистон ижобий сальдога эгадир.

Россия Ўзбекистоннинг энг муҳим савдо ҳамкори ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасидан асосан пахта толаси, озиқ-овқат, машина ва ускуналар, ёнилги маҳсулотлари, кимё маҳсулотлари экспорт қилинади.

Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш минтақанинг ривожланиши ва давлатлар иқтисоди учун муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов интеграция ҳақида гапирар экан, манфаатлар бирикувининг хилма-хил механизмлари ва шакллари ҳамда интеграция турлари мавжудлигига асосланади. "Биз интеграция жараёнлари ва бозор ислохотларини ривожлантиришга, Марказий Осиё минтақасида умумий бозорни шакллантиришга алоҳида аҳамият берамиз.

Фақат ўзининг тор миллий қобиғида қолиб кетмаган бозоргина хорижий инвестицияларнинг катта оқимини жалб қилиб, минтақа мамлакатларининг барқарор ривожланиши ва фаровонлигини таъминлай олади"³.

Ўзбекистоннинг мавқеи минтақада аҳамиятли бўлишига қарамай, бир қанча жуғрофий-сиёсий омиллар мамлакатнинг стратегик имкониятларини чеклаб қўяди. Мамлакат қолган Марказий Осиё давлатларининг барчаси сингари денгизга чиқиш йўлига эга бўлмағина қолмай, балки жаҳон транспорт коммуникацияларига эркин

---

³ И.А.Каримов "Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир". Т.: "Ўзбекистон", 2005-96 б

кира олмайдиган давлатлар билан қуршаб олинган. Аммо шулар билан бир қаторда сув ресурсларининг чекланганлиги, Фарғона водийсида аҳолининг зичлиги, қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли салмоғи катта эканлиги республикамизда интеграция жараёнларини ривожлантиришни тўхтатмайди.

Ўзбекистон Республикаси 1992 йилда Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти (ИХТ) аъзоси бўлди. ИХТ Афғонистон Ислом Давлати, Озарбайжон Республикаси, Эрон Ислом Республикаси, Козоғистон Республикаси, Покистон Республикаси, Тожикистон Республикаси, Туркия Республикаси, Туркменистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси каби давлатларни бирлаштиради. 1992 йилда Техронда олий даражадаги ИХТ учрашуви пайтида эълон қилинган ахборотда ИХТ аъзоларининг иқтисодий фаровонлиги йўлида кўптомонлама минтақавий ҳамкорлигини кўзда тутувчи мақсадлар ва вазифалар эълон қилинди.

Ўзбекистоннинг Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига интеграциялашуви -транспорт, алоқа савдо, инвестиция ва энергетика сингари устувор соҳаларни ривожлантириш учун имконият яратади. Бу соҳалардаги ҳамкорлик жараёнларини жадаллаштириш имконини беради. Транзит савдо, минтақа ичида халқаро ҳуқуқий меъёрларга мувофиқ божхона тадбирларининг умумий тизимини яратиш юзасидан лойиҳалар амалга оширилмоқда. Туркменистон ва Ўзбекистонни Афғонистон орқали Карчи ва Гвадар портлари билан бирлаштирувчи транзит йўлларига алоҳида эътибор берилмоқда. Термиз-Хирот-Кандахор-Чаман темир йўли ва унинг Хирот-Кушка, Керман-Зоҳидон, Астаре(Озарбайжон) - Решт-Казвин тармоқлари билан, шунингдек Авн кули атрофидан айланиб ўтувчи темир йўлини тугаллаш мақсадида уларга ҳам устувор аҳамият берилиши лозим.

Минтақада газ ва нефть ўтказиш тармоқларини ривожлантириш режалари ишлаб чиқилди ва маъқулланди. Бунда Туркменистондан Эрон ва Туркия орқали Покистонга, шунингдек Эрондан Покистонга ўтадиган газ қувурлари қурилиши алоҳида эътиборда турибди. ИХТ аъзоси бўлган Марказий Осиёдаги бошқа мамлакатлар ҳам бу газ қувурларидан фойдаланишлари мумкин.

ИХТ аъзоси бўлган мамлакатлар ўртасидаги савдони янада ривожлантириш мақсадида бошқа минтақалардаги ва жаҳон савдо муҳитидаги тажрибани ҳисобга олган ҳолда эркин савдо минтақаси (ЭКОФТА) тузишга аста-секин ўтиш кўзда тутилмоқда. ИХТ минтақасидаги мамлакатларнинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда ва уларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштиришда тобора кўпроқ рол ўйнамоқда.

2002 йил 10 июнда Козоғистон, Хитой Халқ Республикаси, Қирғизистон, Россия Федерацияси, Тожикистон ва Ўзбекистон давлат бошлиқлари томонидан Шанхай ҳамкорлик Ташкилотининг Хартияси- асосий низом ҳужжатига қўл қўйилди. Ўзбекистон бу ташкилотга 2001 йилда аъзо бўлган эди. Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлиш Ўзбекистон ва ташкилот аъзолари учун икки томонлама манфаатли. Иштирокчи давлатлар учун Ўзбекистон муҳим стратегик шерик бўлиб ҳисобланади. Чунки тарихий «Буюк ипак йўли»нинг қайта тикланишида Ўзбекистоннинг иштироки муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон учун эса бу Европа ва Осиё-Тинч океани минтақасига чиқиш учун ишончли йўл ҳисобланади ва иштирокчи мамлакатлар билан турли йўналишдаги алоқаларни ривожлантириш имкониятини беради.

Ўзбекистоннинг турли халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларининг ривожлантирилиши унинг жаҳон хўжалиги интеграциясида самарали иштирок этишини таъминлайди. Бундай халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик ўтиш даври муаммаларини ҳал этишни, шунингдек ижтимоий йўналтирилган бозор хўжалигини шакллантиришни енгиллаштиради. Бу нарса кредитлар олишда, бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилишда, маҳсулотларни жаҳон бозорларига чиқаришда катта ёрдам беради.

Назорат учун саволлар:

1. Иқтисодий интеграциянинг мазмуни ва моҳиятини тушунтириб беринг.

2. Халқаро иқтисодий интеграциянинг қандай босқичлари характерлаб беринг?
3. Эркин савдо ҳудудларини тавсифлаб беринг.
4. Интеграцион жараёнлар миллий давлатлар иқтисодиётини ривожланишига қандай таъсир кўрсатишини характерлаб беринг.
5. Ўзбекистон минтақавий интеграцион гуруҳларга аъзо бўлиши мамлакат иқтисодиётига қандай таъсир кўрсатади?

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

2-мавзу. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши **Режа**

3. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиш босқичлари.

4. Иқтисодий интеграциянинг Европа Иттифоқи иқтисодиётига таъсири.

Калит сўзлар: Европа Иттифоқи, Маастрихт шартномаси, Ягона Европа Акти, "Умумий бозор", Европа валюта ҳамкорлиги дастури, Европа валюта тизими.

1. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиш босқичлари

Интеграция Ғарбий Европа мамлакатлари иқтисодиётида ўзининг энг тўлиқ ривожланишига эришди. Ғарбий Европа интеграцияси объектив иқтисодий жараёнлардан ташқари В.Гюго, И.Кант каби кўплаб Европа сиёсий ва жамоат арбоблари, мутафаккирлари томонидан илгари сурилган ягона Европа ғоялари билан суғорилган эди. Европа Иттифоқи (ЕИ)нинг ташкил топиши ва ривожланишининг замонавий тарихи 1951 йилдан бошланади. Шу йил апрел ойида Европа кўмир ва пўлат бирлашмаси тўғрисидаги шартнома имзоланди. Унга олти мамлакат — Франция, ГФР, Италия, Бельгия, Нидерландлар, Люксембург кирди. Бу Ғарбий Европа интеграциясининг ўзига хос ибтидоси эди. Ғарбий Европа интеграциясининг реал пайдо бўлиши ва ривожланиши 1957 йилга тўғри келади. Шу йили юқорида санаб ўтилган мамлакатлар Европа иқтисодий ҳамжамияти (ЕИХ) ва Европа атом энергияси ҳамжамияти (Евратом) ташкил этиш тўғрисидаги шартномаларни имзолادилар. Ҳамжамиятлар таркибига ривожланиш даражаси юқори бўлган мамлакатлар кирди, бу уларнинг кейинги 15 йил мобайнида иқтисодий ўсишининг юқори суръатлариини белгилаб берди.

Ғарбий Европа интеграциясининг ривожланиши 50-йиллар охиридан бошлаб хозирги вақтгача нотекис ва нисбатан зиддиятли кечди. Шу билан бирга Европа иқтисодий ҳамжамиятини ташкил этишда олдинга кўйилган мақсад ва вазифалар етарлича изчил ва муваффақиятли амалга оширилди.

Ғарбий Европа иқтисодий интеграцияси ривожланиши жараёнини шартли равишда тўртта босқичга бўлиш мумкин.

Биринчи босқич (50-йиллар охири — 70-йиллар ўртаси). Ҳамжамият ҳаётидаги "олтин аср" ҳисобланади. Ушбу босқич божхона иттифоқининг муддатидан олдин ташкил этилиши ягона аграр бозорнинг нисбатан муваффақиятли шакллантирилиши, ЕИга учта янги мамлакат: Буюк Британия, Дания, Ирландиянинг кириши билан характерланади .

Кўпинча "Умумий бозор" деб юритиладиган Европа иқтисодий ҳамжамиятини ташкил этишнинг аниқ мақсадлари қуйидагилардан иборат эди:

- иштирокчи давлатлар ўртасидаги савдода барча чеклашларни аста-секин бартараф этиш;
- учинчи мамлакатлар билан савдода умумий божхона тарифини белгилаш;
- "инсонлар, капитал, хизматлар" эркин ҳаракат қилиши учун чеклашларни тугатиш;
- транспорт ва кишлоқ хужалиги соҳасида умумий сиёсат-ни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- валюта иттифоқини ташкил этиш;
- солиқ тизимини бирхиллаштириш;
- қонунчиликни яқинлаштириш;
- келишилган иқтисодий сиёсат принципларини ишлаб чиқиш. ⁴

Қатнашчи мамлакатлар товарлари, капиталлари, хизматлари ва ишчи кучи умумий бозори ташкил этилиши вазифасининг ҳал этилишини ЕИХ ўзининг биринчи мақсади

---

⁴ Шодиев Р.Х., Махмудов Э. "Жаҳон иқтисодиёти". – Т.: "Ғофур Ғулом", 2005. - 92 бет

қилиб қўйди. Бунинг учун божхона иттифоқи ташкил этилди. ЕИХга айнан божхона иттифоқи асос қилиб олинган. Божхона иттифоқи доирасида:

- қатнашчи мамлакатларнинг ўзаро савдосидаги савдо чеклашлари бекор қилинди;
- учинчи мамлакатларга нисбатан ягона божхона тарифи белгиланди;
- капиталлар, кредитлар харакати, пул ўтказмалари, хизматлар кўрсатиш эркинлигига эрншилди;
- иш кучининг эркин миграцияси ва яшаш жойини эркин танлаш таъминланди.

Ушбу чораларнинг барчаси саноат интеграциясининг жадаллашувида кўмаклашди. Айни бир вақтнинг ўзида компенсация йиғимлари ва кишлок хўжалиги жамғармаси орқали молиялаштириш ёрдамида умумий протекционизм ўрнатиш шаклида аграр интеграцияни амалга оширишга уриниб кўрилди. ЕИнинг аграр сиёсати ЕИ азолари бўлган мамлакатларнинг кўплаб кишлок хўжалиги маҳсулотлари учун бирдек минимал нархлар белгиланишини кафолатловчи нархларнинг ягона тизимига асосланади.

Умумий бозор шакллантирилиши ЕИХ миллий монополияларининг трансмиллий монополияларга айланиши жараёнини тезлаштирди, шерик мамлакатлар иқтисодиётига кириб боришга кўмаклашди. ЕИХнинг ривожланиши ҳамдустлик қатнашчиси бўлган мамлакатларнинг яқкаланиб қолган миллий хўжаликлардан ташқи бозорга қаратилган очик турдаги иқтисодиётга жадал ўтишини англатар эди.

Иккинчи босқич (70-йиллар ўртаси — 80-йиллар ўртаси) ЕИ тарихига Европа валюта ҳамкорлиги дастури қабул қилинишига, ташқи сиёсий келишувларга муваффақ бўлинганлиги сифатида кирди. Бирок, барибир пайдо бўлган салбий тенденциялар ушбу даврда Ғарбий Европа иқтисодий интеграциясининг жиддий танглигига олиб келди. Ушбу танглик "Евросклероз" деган ном олди. 70-йилларда ва 80-йиллар бошида ЕИ мамлакатлари ўртасидаги ривожланиш даражасидаги тафовут кўпайди. 1981 йилда Грециянинг ЕИ га кириши билан ушбу тенденция янада аниқроқ намоён бўлди, чунки ушбу мамлакатнинг иқтисодиёти ҳамжамиятнинг бошқа қатнашчиларига таққослаганда анча паст даражада эди.

Учинчи босқич (80-йиллар иккинчи ярми — 90-йиллар боши) — Ҳамжамият таркибининг янада кенгайиш босқичи бўлди. 1986 йилда Испания ва Португалиянинг қўшилиши илгари мавжуд бўлган мамлакатлараро номутаносибликнинг кескинлашувида олиб келди. Шу билан бирга айни ушбу давр Ғарбий Европа интеграцияси ривожланишидаги янги кучайиш билан характерланади. Бу энг аввапо, Ягона Европа Акти (ЯЕА) қабул қилиниши билан боғлиқдир.

ЯЕА да ҳамжамият қатнашчилари бўлган мамлакатларнинг умумий мақсади - Европа Иттифоқи ташкил этиш тасдиқланди. Европа Иттифоқи узида ҳамжамият қатнашчиларининг сиёсий альянсини ифодалар ва уларнинг иқтисодий, валюта-молиявий, инсонпарварлик ҳамкорлигининг юқори даражасинигина эмас, балки ташқи сиёсатни, шу жумладан, хавфсизликни таъминлашни келмишни ҳам назарда тутар эди. ЯЕАда ягона иқтисодий макон барпо этиш мақсади унда қайд этилган марказий қоида эди. ЕИХ қатнашчилари бўлган хар мамлакатлар ягона хўжалик организмини ташкил этиши керак эди. ЯЕА қабул қилиниши билан ҳамдустлик аъзолари бўлган мамлакатларнинг микро ва макроиқтисодиёт, сиёсат ва ҳууққ фан ва экология, минтақавий ривожланиш, ижтимоий муносабатлар соҳасидаги интеграция жараёнлари кучайди. 90-йиллар бошида ЕИ аъзоси бўлган мамлакатлар ягона бозор асосларини барпо этишни амалда тугалладилар ва валюта-иқтисодий ва сиёсий иттифокларни шакллантиришга жуда яқинлашиб қолдилар.

Тўртинчи босқич (XX асрнинг 90-йиллари ўртаси — XXI аср боши) да Ягона Европа Актига мувофиқ 1993 йил I январдан бошлаб ҳамжамият чегаралари ичида ишлаб чиқариш омилларининг эркин харакат қилиши жорий этилди. Амалда ҳамжамият доирасида ягона иқтисодий макон пайдо бўлди, бу ЕИнинг иқтисодий интеграциянинг сифат жихатидан янги бооқичига кирганлигини англатар эди.

Маастрихт шартномаси асосида (1992 йил феврал) 1994 йил 1 январдан бошлаб ЕИХ қатнашчи мамлакатлари сони 15 та бўлган Европа Иттифоқида айлантирилди. ЕИ

доирасида тўлиқ ягона ички бозор ташкил этиш амалга оширилди. Бундан буёнги интеграция ҳамкорлиги мақсадлари эълон қилинди. Улар ягона валюта — евро эмиссияси ҳуқуқи билан ягона Европа банки, ички чегараларсиз ягона Ғарбий Европа макони барпо этилишини ўз ичига олар эди.

Маастрихт битимлари (1991 йил, декабрь) Ғарбий Европа интеграциясининг ривожиди сифат жиҳатидан янги бир босқич ҳисобланади, зеро, унда мамлакатларни микро даражада бир-бирига яқинлаштириш вазифаси қўйилган эди.

Маастрихт битимлари Европа Иттифоқида куйидаги вазифаларни юклаган:

- Ягона валюта яратиш ва уни бошқариш;
- ягона иқтисодий сиёсатни, айник.са, унинг бюджет ишларига тааллуқли қисмини мувофиқлаштириш, назорат қилиш, (уринли топилганда) кучайтириш;
- эркин рақбатга асосланган ягона бозорни ташкил этиш ва химоялаш;
- бой ва қашшоқ. минтақалар ўртасида тенгликка интилиш ҳамда (имкон бўлган жойларда) маблағларни қайта тақсимлаш;
- қонунчилик ва тартиб-қоида қўллаб-қувватлаш;
- айрим фуқдроларнинг туб ҳуқуққарини эътироф этиш ва ривожлантириш;
- учинчи мамлакатларга нисбатан бамаслахат юритиладиган савдо, кейинроқ эса умумий иқтисодий сиёсат тўғрисида, иқтисодий сиёсатни ягоналаштириш борасида ҳам келишиб олишларини назарда тутди.⁵

"Ягоналашган", мувофиқлаштирилган умумий иқтисодий сиёсатни амалга оширишни тақозо этувчи мазкур қоидаларни рўёбга чиқариш йўлида эса ижроия - мувофиқлаштириш вазифалари юклатилган халқаро давлат ташкилотларига эҳтиёж туғилди.

Ҳозирги кунда 27 давлатдан иборат бўлган Европа Иттифоқи АҚШ ва Япония билан биргаликда дунёдаги асосий ишлаб чиқарувчи ҳамда истеъмолчилардан бири ҳисобланади. Евростат маълумотларига кўра жаҳон экспортнинг 57 фоизи ва импортнинг 55 фоизи унинг улушига тўғри келади. Айни вақтда ЕИ мамлакатларининг жаҳон савдосидаги улуши кейинги йигирма йилда Иттифоқ аъзолари сони кўпайганлигига қарамай, тушиб кетди.

Харид қриблияти паритети бўйича ҳисоблаб чиқ.илган аҳоли жон бошига йиллик ялпи ички маҳсулот микдори ЕИ мамлакатлари учун 17,3 минг еврони ташкил этади.

2-жадвал

Европа Иттифоқининг кенгайиши

Таъсисчи мамлакатлар (1957й.25март)	Биринчи кенгайиш 1973 й.	Иккинчи кенгайиш 1981 й.	Учинчи кенгайиш 1986й.	Тўртинчи кенгайиш 1995 й.	Бешинчи кенгайиш 2004 й.	Олтинчи кенгайиш 2007 й.
Белгия	Буюк Британия	Греция	Испания	Австрия	Венгрия	Болгария
Франция	Дания		Португалия	Финлянди	Кипр	Руминия
Германия	Ирландия			Швеция	Малта	
Италия					Латвия	
Люксембург					Литва	
Нидерландлар					Польша	
					Словакия	
					Словения	
					Чехия	
					Эстония	

⁵ Шодиев Р.Х., Махмудов Э. “Жаҳон иқтисодиёти”. – Т.: “Ғофур Ғулом”, 2005.- 98 бет б

ЕИнинг ривожланиб бориши Иттифокда қарама-қаршиликлар ва қийинчиликлар йўқ эканлигини аниқламайди. Юқорида ЕИга янги аъзолар қўшилиши натижасида мамлакатлараро ва мамлакат ичидаги номуносибликлар пайдо бўлганлиги қайд этилган эди. Ягона аграр сиёсатни, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турларига ягона марказлаштирилган нархларнинг амалга оширилиши жараёнида анчагина муаммолар пайдо бўлди ва пайдо бўлмоқда. Европа Иттифоқи мафкурачиларини Европа товарларининг халқаро бозорларидаги рақобатбардошлилиги тушиб кетиши, жаҳон савдосида ЕИ улушининг қисқариши, компьютерлаштириш ва бошқаларда АҚШдан орқада қолиш ташвишга солмоқда.

Ғарбий Европадаги иқтисодий интеграция фақат ЕИ ҳудуди билан чекланиб қолмайди: 60-йиллар бошидан бошлаб Европа эркин савдо уюшмаси мавжуддир. Европа эркин савдо уюшмаси ЕИдан фарқ қилган ҳолда, миллий манфаатлардан устун турувчи функцияларга ва давлатлараро мувофиқлаштирувчи институтларга эга эмас. Европа эркин савдо уюшмаси (ЕЭСУ) иқтисодий ҳамкорликни асосий мақсад қилиб қўяди. У биринчи навбатда савдонинг эркинлашишига ва божхона тўсиқлари бартараф этилишига кўмаклашди. ЕЭСУ аъзолари бўлган мамлакатлар (80-йилларда улар еттига, 90-йиллар ўртасида тўртга — Норвегия, Исландия, Лихтенштейн, Швейцария эди) учинчи мамлакатлар билан у ёки бу савдо-иқтисодий битимларга ихтиёрий қўшиладилар, ЕЭСУ қатнашчиларидан ҳар бири ушбу мамлакатларга нисбатан исталган божхона тарифларини белгилашга ҳақлидир. ЕЭСУ аъзолари бўлган мамлакатлар ўртасидаги савдода эркин божсиз савдо айланмаси режими фақат саноат товарларига нисбатан амал қилади, чунки ЕЭСУ конвенциясининг амал қилиши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига жорий этилмайди.

1972 йилда ЕЭСУга кирувчи ҳар бир давлат ЕИХ/ЕИ битим имзолади. Унга мувофиқ саноат товарларига бож ва миқдорий чеклашлар аста-секин пасайтирилди. Ушбу мамлакатлар ўртасидаги божсиз савдо товарнинг келиб чиқишига боғлиқ равишда ишлаб чиқилган мураккаб қоидалар тизимига асосланади. Ягона божхона тарифи мавжуд эмаслиги туфайли ЕЭСУ ичида эркин божсиз савдо фақат аъзо мамлакатларда ишлаб чиқарилган товарлар учун мавжуддир.

1994 йилда ЕЭСУ ва ЕИ ягона иқтисодий макон (ЯИМ) ташкил этиш туғрисидаги битимни имзолади. Унга Ғарбий Европа мамлакатларидан фақат Швейцария кирмади. Битимнинг асос бўлувчи принциплари капиталлар, товарлар, хизматлар ва жисмоний шахсларнинг эркин ҳаракат қилишидир.

Таъкидлаш зарурки, ягона иқтисодий макон божхона иттифоқи ҳисобланмайди. ЕИ ва ЕЭСУ тузилмаси доирасида унга кирувчи давлатлар на ягона савдо сиёсатига ва на учинчи мамлакатларга нисбатан умумий божхона тарифларига эга. ЯИМга битим қатнашчилари бўлган давлатлар вазирларидан иборат Кенгаш қилади.

ЕЭСУ унга кирувчи давлатлар ривожланганлигининг юқори даражасига ва ўзаро иқтисодий алоқаларга қарамай, тўлақонли интеграциявий гуруҳга айланмади. Амалда у ЕИХ ва ЕИнинг янги аъзолари учун ўзига хос "тайёргарлик синфи" бўлди.

Шундай қилиб, интеграция жараёни энг бошидаёқ, аъзо мамлакатларнинг мувофиқлашган сиёсатига рўбару келди.

Европа иқтисодий ҳамжамияти қабул қилган мақсадларни рўёбга чиқариш жараёнида:

- 1) Саноат интеграциясининг жадаллашуви таъминланди;
- 2) қишлоқ, хўжалик жамғармаси фаолияти орқали биргаликда хомийлик ўрнатиш, тўлов йиғимларини жорий этиш шаклида агар интеграцияни жадаллаштиришга ҳаракат қилинди;
- 3) Европа валюта тизими юзага келди.

Ана шу чора-тадбирларнинг барчаси иқтисодий интеграциянинг кенг томир ёйишига, Европа иқтисодий ҳамжамияти таъсир доирасининг кенгайишига олиб келди.

2. Иқтисодий интеграциянинг Европа Иттифоқи иқтисодиётига таъсири

Европа ҳамжамияти юзага келгунга қадар иқтисодиёт фанида «иқтисодий интеграция» термини маълум эмас эди. Бироқ миллий давлатлар орасидаги «бозорлар интеграцияси» ва «сиёсат интеграцияси» каби жараёнлар узоқ вақтлардан бери мавжуд. Ягона миллий бозорлар савдонинг стихияли ривожланиши ва меҳнат тақсимооти натижасида шаклланиб келди. Бу жараёнларнинг юқори босқичи сифатида бирлашган халқ хўжалиги комплексларининг юзага келиши бўлди.

Европа интеграциялашувининг йўли ҳам шу каби бўлди: ягона ички бозор яратилди, Европа ҳамжамияти бўйлаб ягона иқтисодий қонунчилик тизими ва ягона (ёки ҳеч бўлмаганда уйғунлашган) иқтисодий сиёсат олиб борила бошланди. Бироқ алоҳида олинган миллий давлатлар ичидаги бирлаштирувчи жараёнлар билан давлатлараро бирлаштирувчи жараёнлар орасида жиддий сифат жиҳатидан фарқлар мавжуд эди.

Фақатгина 50-йилларга келибгина тадқиқотчилар жамоатчилик диққат-эътиборини эркин савдо зоналарини ва божхона иттифоқларини ташкил этиш шубҳасиз дунё миқёсида эркин савдо парадигмасидан чекиниш эканлигига қарата бошлашди.

Интеграция - интеграцион гуруҳ ичида эркин савдонинг максимал ривожини, лекин шу билан бирга ушбу гуруҳ ва ташқи олам орасидаги протекционизмнинг кучайишини англатади. Шу сабабли, ҳудудий интеграциянинг рационаллиги ёки иррационаллиги масаласи, пировард натижада, икки ўзаро қарама-қарши самараларнинг нисбатига келтирилади.

Бир томондан, агарда эркин савдо зонасини ёки божхона иттифоқини яратилиши натижасида қиммат ички ишлаб чиқаришни арзонроқ импорт билан алмаштирилса, у ҳолда «савдони ташкил этиш» (trade creation) рўй беради. Бошқа тарафдан, агарда интеграция натижасида учинчи давлатлардан олинган арзон импорт, эркин савдо зонаси ёки божхона иттифоқи бўйича қўшни-давлатдан олинган қиммат импорт билан алмаштирилса, у ҳолда «савдони чалғитиш» (trade diversion) рўй беради. Биринчи бор бу концепция Дж.Винер ва М.Бие лар томонидан 1950 йилда, яъни «олтилик»нинг божхона иттифоқи тузишига қадар, илгари сурилган эди.⁶

Агар:

- Товарлар ва ишлаб чиқариш омиллари бозорларида мукамал рақобат мавжуд;
- Барча ресурслар тўла машғул;
- Барча катталиклар бирор бир харажатсиз янги шароитларга автоматик тарзда мослашади;
- Алоҳида олинган давлат ичида омилларнинг тўла мобиллиги, ҳамда давлатлараро омилларда мобилликнинг абсолют йўқлиги;
- Харажатлар ва нархларнинг аниқ мослиги;

кабилар ўринли деб қабул қилинса, у ҳолда Н (божхона иттифоқига киришни режалаштираётган мамлакат), давлатлар орасидаги савдонинг шаклланиши ва чалғитилиши орасидаги нисбат, Р (Н давлатнинг божхона иттифоқи бўйича потенциал шериги) ва W (дунёнинг барча бошқа давлатлари) куйидаги диаграмма кўринишида тасвирланиши мумкин:

---

⁶ Шемятенков В. Европейская интеграция М.: Международные отношения.2003. 242 стр.

мамлакатдаги ички ишлаб чиқаришнинг q_1 даражагача қисқариши натижасида, ОС даражагача тушади. Импорт эса q_1 q_4 гача, истеъмол эса Oq_4 гача кўтарилади, Қўшимча импортнинг ҳаммаси P мамлакатдан келади.

Барча шу ўзгаришлар натижасида ҳосил бўладиган иқтисодий самарани баҳолаш, истеъмолчининг фойдаси нуқтаи назаридан амалга оширилади (бунда ишлаб чиқарувчининг қизиқишлари эътиборга олинмайди, чунки аввалдан келишиб олган шартлар бўйича ушбу соҳада банд бўлган ресурслар автоматик тарзда бошқа соҳаларда ишлатила бошлайди).

Нодискриминацион тариф шартларида мавжуд бўлган ҳолатга солиштирилганда, истеъмолчининг ютуғи $CDFG$ ($kd+e+c+f$) ни ташкил этади. Ютуқнинг бир қисми (d) ишлаб чиқарувчилар фойдасининг камайиши натижасида, бошқа қисми (c) - божхона даромадининг қайтиши натижасида ҳосил бўлади. Шу сабабли, божхона иттифоқини тоза ҳолда ўрганиш натижасида, фақатгина e ва f қисмларнигина ҳисобга олиш даркор.

Ички ишлаб чиқаришнинг Oq_2 дан Oq_1 гача камайиши импортнинг q_1 q_2 катталиққа ошишига олиб келади. Импортнинг нархи q_1Jq_2 ни, худди шу миқдордаги товарни ички ишлаб чиқаришнинг нархи эса q_1JEq_2 ни ташкил этади. Шундай қилиб, истеъмолчиларнинг ютуғи e га тенг бўлади. Истеъмолнинг Oq_3 дан Oq_4 гача ўсиши импортнинг q_3 q_4 катталиққа ошишига олиб келади. Қўшимча импортнинг нархи q_3HGq_4 га, импорт қилинган товарлар берадиган қониқтириш катталиғи (шартли миқдорий ифодаси) эса q_3FGq_4 га тенг бўлади. Демак, тоза ютуқ f га тенг.

Шуни ҳисобга олиш лозимки, эркин савдода q_2q_3 импортнинг нархи a га тенг бўлган бўлар эди. Божхона иттифоқини ташкил этилгандан кейин бу рақам $a+b$ гача ошади., лекин бунда давлат b га тенг катталиқдаги божхона даромадини йўқотади. Шунинг учун, божхона иттифоқининг самарадорлигини хулосавий баҳолаш учун савдони ташкил этиш (ёки тоза ютуқ) катталиғини ифодаловчи $e+f$ зонаси билан, савдодан четланиш (ёки тоза ютқазув) ни ифодаловчи b зонани солиштириш зарур.

Винер ва Биеларнинг концепциясидан яна бир жуда муҳим хулоса келиб чиқади. Агарда божхона иттифоқи тарифнинг уни ман қилувчи даражага олиб келувчи катталиғида ташкил қилинаётган бўлса, божхона иттифоқининг ўрнатилиши батамом савдони ташкил этилишига олиб келади. Лекин агарда H мамлакат божхона иттифоқига эркин савдо режимидан ўтса, у ҳолда божхона иттифоқининг яратилиши натижаси батамом савдодан четланишга олиб келади.⁷

Савдони «ташкил этиш» ва «савдодан четланиш» тушунчалари халқаро савдонинг «соф» назарияси доирасида пайдо бўлди. Улар бутунлай сунъий шартлар ва фаразлар асосида қурилган. Бунда Европа иттифоқи оддийгина божхона иттифоқи доирасидан анчагина кенроқ эканлиги ҳисобга олинаётгани йўқ. Шу сабабли, европа интеграциясининг самарани батамом савдони ташкил этиш – савдодан четланиш самараси билангина аниқланиб қолмайди.

А.Купер ва Б.Ф.Масселлар 1965 йили асосли равишда таъкидлашган эдики, H мамлакат божхона иттифоқини ташкил этишдан аввал бўлажак шеригини қўшган ҳолда барча мамлакатлар учун божхона тарифини камайитириши мумкин. У ҳолда божхона иттифоқи ОС нархда ташкил этилади. Бу эса шуни англатадики, савдони ташкил этиш натижасида $e+f$ фойда олинади, савдодан четланиш бўйича йўқотишлар эса бўлмайди, чунки самарали талаб янги язиғи $VJGU$ бўлади. Бундан эса H мамлакатга учинчи мамлакатлардан товарлар аввалгидек a нарх бўйича келаверади. Шу билан бирга савдонинг ташкил этиши муносабати билан келиб чиқадиган барча қўшимча импорт арзонроқ бўлади Шу йили Х.Дж.Джонсоннинг иши пайдо бўлди, унда яққол кейнсианлик мотивлари янгради, хусусан, хусусий ва жамоат сарф-харажатларини ажратиш кўринди. Джонсон ҳукуматлар тарифлардан асосан иқтисоддан ташқари мақсадлар, биринчи

---

⁷ Шемятенков В. Европейская интеграция М.: Международные отношения.2003. 245 стр.

навбатда жамият эҳтиёжларини қондириш, миллий саноат ва даромадни ҳимоя қилиш каби мақсадларга эришиш учун фойдаланишлари исботлашга ўриниб кўрди. Шундай мулоҳазаларга асосланган протекцион сиёсат ўзининг иқтисодий маъносига эга. Унинг лимити миллий саноат фаолиятининг жамият томонидан истеъмол қилинишининг максимал фойдалилиги билан ишлаб чиқаришни халқаро рақобатдан ҳимоя қилиш натижасида юзага келадиган максимал ортиқча хусусий сарф-харажатлар орасидаги мувозанат нуқтаси бўлади. Бу сарф харажатлар икки қисмдан иборат: ишлаб чиқаришнинг чегаравий сарф харажатлари, ҳамда хусусий истеъмолнинг чегаравий сарф-харажатлари. Биринчи элемент ишлаб чиқаришнинг ички сарф-харажатлари жаҳонниқидан қанчалик кўп бўлиши билан аниқланади. Иккинчиси эса божхона тарифларининг ўрнатилиши ва ички бозорда нархларнинг кўтарилиши натижасида истеъмол талабининг камайишига тенг. Иккинчи элементнинг динамикаси тариф катталиги ва талаб ва таклифнинг эластиклигига боғлиқ бўлади. Мувозанат нуқтаси саноат ишлаб чиқаришининг жамият томонидан афзал деб топилишининг миқдорий ифодаси бўлиб хизмат қилади.

Агарда бу схемани фақатгина Н мамлакатга эмас, балки унинг божхона иттифоқи бўйича шеригига ҳам қўлланилса, у ҳолда иккала мамлакат ҳам нафақат савдони ташкил этишдан, балки савдодан четланишдан ҳам ютиши келиб чиқади. Бундан ташқари, савдодан четланиш Н мамлакат учун мақсадга мувофиқроқ, чунки бунда ички саноат ишлаб чиқаришини қисқартириш талаб этилмайди. Савдони ташкил этиш ҳам чалғитиш ҳам ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш ҳисобига ижобий самара бериши мумкин.

Европа интеграциясининг жаҳон иқтисодиётида мустақил воқелик сифатида иқтисодий асосларини англаш борасидаги биринчи қадамлар 50-йилларнинг бошларида машҳур голланд иқтисодчиси Ян Тинберген томонидан амалга оширилди. У биринчи бўлиб «салбий» ва «ижобий» интеграция орасидаги фарқни кўрсатиб берди. Салбий интеграция, оддийгина, товарлар, хизматлар ва ишлаб чиқариш факторларининг чегаралараро ҳаракатлари йўлидаги тўсиқларни бартараф этишни назарда тутади. Иқтисодий назариянинг анъанавий канонларига кўра, бу автоматик тарзда рақобатни кучайтишига, нархларни тушиши ва товарлар, хизматлар ва ишлаб чиқариш факторларининг сифатини ошишига, ва натижада экономиканинг самарали ўсишига олиб келади. Ижобий интеграция – бу товарлар, хизматлар ва ишлаб чиқариш факторлари мобиллигини янада оширувчи қонунлар қабул қилиниши ва институтларнинг ташкил этилишидир.⁸

Интеграция иқтисодий назариясининг ривожланиши йўлидаги муҳим қадам бўлиб Б.Балассаниннинг ишлари бўлди, у интеграциянинг динамик самараларини ва уларнинг интеграциялашувчи мамлакатлар ялпи ички маҳсулотларининг ўсиш темпларига таъсирини тизимлаштиришга ҳаракат қилди. Бу каби динамик самаралар қаторига қуйидагилар киради:

- Ишлаб чиқариш масштабларини кенгайтириш ҳисобига ҳосил бўладиган иқтисод. Бундай иқтисод, агарда бозорни кенгайтириш фирмалар ва соҳаларга интеграцион жараёнлар бошлангунга қадар ишлатилмаган ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш имконини берганда юзага келади.

- Фирма ва соҳаларга нисбатан ташқи бўлган иқтисод. Бундай иқтисод бутун иқтисоддаги умумий ва хусусий сарф-харажатларни камйтириш эвазига юзага келиши мумкин.

- Кутубланиш самараси самараси. Бу самаранинги моҳияти қатнашувчи мамлакатларнинг бирида бошқа мамлакатда савдони ташкил этиш ёки ишлаб чиқариш факторларининг бошқа ёққа йўналтирилиши натижасида юзага келадиган иқтисодий фаолиятнинг кумулятив қисқаришидан иборат.

---

⁸ А.Киреев Международная экономика Ч 1. М.:Международная экономика 2004.

- Реал инвестициялар ва ҳажмларни жойлаштиришга таъсир.
- Умумий иқтисодий самарадорликка таъсир.

Али М.Эль-Аграанинг мулоҳазалари ҳам шу йўналишдадир. Унинг концепциясига кўра, эркин савдо ва божхона иттифоқи зоналарининг афзалликлари қаторига қуйидагилар киради:

- Солиштирма афзалликлар қонунига мос равишда ихтисослашишнинг кенгайиши натижасида ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсиши.

- Бозор кўламининг кенгайиши натижасида ҳосил бўладиган ишлаб чиқариш масштабининг иқтисоди самарасидан яхшироқ фойдаланиш натижасида ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши.

- Савдо шарт-шароитларини яхшилашга имконият берувчи, халқаро майдондаги музокаралар позициясининг мустақамланиши.

- Кучлироқ рақобат натижасидазарур бўлиб борадиган ишлаб чиқариш самарадорлиги соҳасидаги ўзгаришлар.

- Илмий-техник прогресс тезланиши натижасида пайдо бўладиган ва ишлаб чиқариш факторларида микдор жиҳатидан ҳам, сифт жиҳатидан ҳам акс этувчи ўзгаришлар.

Иқтисодий интеграциянинг янада юқори шакллари қуйидагилар натижасида кўшимча ижобий самара беради:

- Чегаралараро савдога ҳалақит қилувчи тўсиқларни бартараф этиш борасидаги ишлаб чиқариш факторлари мобиллигининг ўсиши;

- Пул-кредит ва солиқ сиёсатининг координацияси;

- Тўла бандликка ўтиш, тезкор иқтисодий ўсиш ва интеграциялашувчи мамлакатларнинг умумий мақсадларига даромадни адолатли тақсимлаш⁹

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ). Иккинчи жаҳон урушидан кейин жаҳон мамлакатлари иқтисодиёти ва шунингдек халқаро иқтисодий муносабатларни кескин ривожланиб бориши билан боғлиқ ҳолда бир қатор бирлашган умумиқтисодий ташкилотлар ташкил топди. Ана шундай ташкилотлардан бири Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотидир. Бу ташкилот дунёда энг йирик умумиқтисодий ташкилотлардан биридир. Унинг таркибида жаҳоннинг 24 та давлати, яъни, барча ривожланган капиталистик (Жанубий Африка Республикаси ва Исроилдан ташқари) давлатлари бирлашган. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (аъзолари - АҚШ, Япония, Канада, Австралия, Янги Зеландия, Исландия, Норвегия, Швейцария, Туркия давлатлари, шунингдек ЕИ мамлакатларига кирувчи 25 мамлакат) 1961 йилда ягона иқтисодий сиёсатни назорат қилиш мақсадида тузилган бўлиб, қуйидаги мауммоларни ҳал этиб келмоқда.

1. Жаҳон мамлакатлари иқтисодиётининг аҳволи ва келажакда уларнинг ривожлантириш йўллари;

2. Жаҳон мамлакатлари ўртасида рўй бераётган халқаро савдони эркин қўйиш ва тартибга солиш;

3. Валюта-кредит тизимини барқарорлаштириш;

4. Саноати ривожланган мамлакатларнинг ривожланган давлатлар ва шунингдек бозор иқтисодиёти асосида ривожланиб бораётган янги мустақил давлатлар билан иқтисодий муносабатларни олиб бориши ва ҳ.к.лар.

Ривожланган “катта еттилик” давлатларининг вакиллари Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг Ижроия қўмитасининг доимий аъзолари бўлиб ҳисобланади.

Назорат учун саволлар:

⁹ В.Шемятенков Европейская интеграция М.: Международные отношения.2003. 248стр

1. Интеграцион жараёнлар Европа мамлакатлари иқтисодиётини ривожланишига қандай таъсир кўрсатишини характерлаб беринг.
2. ЕИ қачон ва қайси давлатлар томонидан ташкил этилди.
3. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти ЕИ мамлакатлари иқтисодиётининг ривожланишига қандай таъсир қилди?
4. Ғарбий Европа минтақавий иқтисодий муаммоларини ёритиб беринг.

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

3-мавзу. Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари

Режа:

2. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТАнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири.

2. Жанубий Америка мамлакатларидаги минтақавий иқтисодий интеграция (МЕРКОСУ мисолида)

Калит сўзлар: эркин савдо ассоциацияси, НАФТА, АҚШ, Канада, Мексика, “Меркосур”, Бразилия, Аргентина, Парагвай ва Уругвай, ИХТ.

1. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТАнинг минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсири

Жаҳон хўжалигида интеграцияон марказлардан бири Шимолий Америка худуди ҳисобланади. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТА ташкил этилиши ва унинг фаолият кўрсатиши ривожланаётган интеграция жараёнларидан биридир.

АҚШнинг Канада билан мавжуд иқтисодий интеграцияси ва уларнинг Ғарбий Европадаги шериклар билан ҳамкорлиги АҚШни қониқтирмай қўйди. Натижада Шимолий Америкадаги интеграция жараёнлари давлатлар ташқарисига чиқди. Шимолий Америка эркин савдо зонаси тўғрисидаги шартнома имзоланди ва у 1994 йил 1 январдан бошлаб кучга кирди. НАФТАга АҚШ ва Канададан ташқари Мексика ҳам қиради. Блокнинг худуди 370 млн. аҳолини ўз ичига олувчи кенг худудни ташкил этади ва у қудратли иқтисодий салоҳиятга эга. Ушбу мамлакатлар томонидан йиллик товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш 7 триллион долларни ташкил этади. Жаҳон савдоси бугун ҳажмининг қарийб йигирма фоизи улар улушига тўғри келади.

3.-жадвал

НАФТАга аъзо мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари 1992 й.
(битим тузиш вақтида)

	Аҳоли (млн.киши)	ЯИМ млрд.долл	Аҳоли жон бошига ЯИМ долл.	Экспорт млрд.долл.	Импорт млрд.долл
Канада	27,4	493,6	20710	150,5	153,7
Мексика	89,5	329,0	3470	42,8	52,7
АҚШ	255,0	5920,2	23240	640,5	670,1

Манба: Klein L ft, Salvatore D. Welfare effects of NAFTA G'G' Journal of policy modeling. New-York, 1995. Vol. 17. №2.

Шартноманинг асосий қоидалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- АҚШ, Канада, Мексика ўзаро савдо қиладиган товарларга божхона пошлиналарини бекор қилиш;
- Шимолий Америка бозорини ўз товарларини Мексика орқали АҚШга қайта экспорт қилиш йўли билан Америка пошлиналаридан халос бўлишга уринувчи Осиё-Европа компанияларининг экспансиясидан ҳимоя қилиш;
- Мексикада банк ва суғурта ишида Америка ва Канада компанияларининг рақобатига ва капитал қўйишига таъқиб қилиш;
- атроф-муҳитни қўриқлаш билан боғлиқ муаммоларни хал

қилиш учун уч томонлама гуруҳлар ташкил этиш.

Савдо блоки истеъмолчилари тузилган битимдан энг кўп фойда олдилар, чунки рақобатиинг кучайиши ва тарифларнинг пасайиши натижасида кенг доирадаги товарларнинг нархлари пасайди. Америка саноатчилари қулай мавқени эгалладилар, чунки арзон иш кучи оқими ўсди. Америка иқтисодиётининг электроника, компьютер таъминоти, қурилиш материаллари, автомобил эҳтиёт қисмлари ишлаб чиқариши сингари сектор-ларида даромадларнинг кафолатли ўсиши кутилмоқда. Айни вақтда қанд-шакар, цитрус мевалар, қишки сабзавотлар етиштирувчи Америка фермерлари зарар кўрмоқдалар. Мексикага келганда эса, у НАФТА ёрдамида ўзининг иқтисодий ривожланиши суръатларини ялпи ички махсулот ўсишининг тахминан 1,6-2,6 фоизи микдорида жадаллаштиришни режалаштирмоқда. Натижада Мексика ўз иқтисодиётини ислоҳ қилиш даврини ва ривожланган мамлакатлар клубига яқинлашишни ярим асрдан 10-15 йилгача қисқартиришга муваффақ бўлади.

Канада НАФТАдан энг кам фойда кўриши мумкин. Унинг иқтисодиёти АҚШ билан мустаҳкам алоқада, бироқ Мексика билан унча сезиларли алоқага эга эмас. Бироқ НАФТА ривожланиши давомида Канада интеграция жараёнларига тобора кўпроқ тортилади ва кенгаётган бозордан дивидендлар олади. НАФТА фаолият кўрсатишининг дастлабки икки йилида экспорт хажмларини кўпайтириш хисобига кўшимча ишчи ўринлари барпо этилишига нисбатан ишончини оқламади. Ундан ташқари АҚШнинг Мексика билан савдосининг ижобий савдо сальдоси 1995 йилда ўз ўрнини тақчилликка бўшатиб бериб қўйди.

2. Жанубий Америка мамлакатларидаги минтақавий иқтисодий интеграция (МЕРКОСУ мисолида)

Интеграция жараёнлари Жанубий Америкада ҳам фаоллашмоқда. Ўз вақтида (60-йиллар бошида) Марказий Америка умумий бозори ташкил этилган эди. Бироқ, сиёсий ва иқтисодий танглик Марказий Америка умумий бозори доирасида интеграция режаларини амалга ошириш имконини бермайди. 90-йиллар ўртасига келиб интеграция жараёнлари 1991 йилда Аргентина, Бразилия, Уругвай, Парагвай ўртасида МЕРКОСУР савдо пакти тузилиши воситасида фаоллашди. Жанубий конус мамлакатларининг умумий бозори - МЕРКОСУР ўзи мавжуд бўлган ерларда жаҳоннинг энг динамик интеграция гуруҳларидан бирига айланди. 1998 йилдаёқ бирлашманинг тўрт қатнашчиси ўртасидаги савдо хажмининг деярли 95 фоизига пошлина солилмади.

Агар, 90-йиллар ўртасида Лотин Америкаси мамлакатлари НАФТА блокига интиломқдалар деб ҳисобланган бўлса, ҳозир вазият ўзгарди. МЕРКОСУРга эркин савдо тўғрисидаги битим асосида Чили ва Боливия қўшилди (ассоциацияланган аъзолар сифатида). МЕРКОСУР билан Анд гуруҳи ўртасидаги ҳамкорлик тўғрисидаги музокаралар олға силжимоқда. Унга Боливиядан ташқари Венесуэла, Колумбия, Перу, Эквадор киради. МЕРКОСУР якин истикболда Панама каналидан Магеллан бўғозигача бўлган ерни қамраб олувчи Жанубий Америка эркин савдо зонаси - САФТАни ташкил этиш режасига эга.

МЕРКОСУРнинг барпо этилиши ўзаро савдонинг кескин кўпайишига, бошқа минтақавий савдо гуруҳлари билан савдо-иқтисодий ҳамкорликнинг кенгайишига олиб келди. Ўзаро инвестиция фаоллиги сезиларли равишда ўсди, чет элдан келувчи инвестициялар ўсмоқда. МЕРКОСУРнинг муваффақиятли фаолияти минтақада сиёсий барқарорликка сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Ғарбий Европа интеграциясидан фарқ қилган ҳолда, ушбу Жанубий Америка бирлашмаси ўз даражасига кўра турлича бўлган давлатлар ягона ташкилотда мавжуд бўлишидангина эмас, балки муваффақиятли ҳамкорлик қилишидан ҳам далолат беради. Бунинг учун бундай бирлашмаларнинг барча бўғинларини пухта тайёрлаш, улар фаолиятига юқори малака билан раҳбарлик қилиш, ушбу жараёнда ҳар бир мамлакат учун унинг ўз ўрнини топиш учун, қарама-қаршиликларни юмшатиш, муросага бориш истаги талаб этилади.

Жаҳон иқтисодиётида импорт ўрнини эгаллаш стратегияси Лотин Америкасининг “ЯИМ”лари (Бразилия, Аргентина, Мексика) учун хилма-хил бўлган миллий иқтисодиётни барпо этишда ва шунингдек бир қатор товарларни ишлаб чиқариш бўйича жаҳонда салмоқли ўринни эгаллаб келишида муҳим ролни ўйнамоқда. Нима бўлганда ҳам ушбу мамлакатлар саноати ривожланган мамлакатларга нисбатан қолоқлик даражасини баргараф этиш учун зарур бўлган шарт – шароитни ярата олмадилар. Шунинг учун ҳам Лотин Америкасининг “ЯИМ”лари қанчалик кучайиб иқтисодий потенциалга эга бўлишларига қарамасдан, Осиёдаги “ЯИМ”ларга нисбатан иқтисодий жиҳатдан анча қоқлигича қолмоқда. Масалан, Бразилиянинг ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) Шарқий Осиёдаги “янги индустриал мамлакатлар” нинг умумий ялпи ички маҳсулотига нисбатан биров камроқдир.

Лотин Америкасининг “ЯИМ”лари экспортнинг салмоқли ўсишига эга бўлмасдан туриб, ўз иқтисодиётини талаб даражасида тубдан ислох қилишга эриша олмадилар. Иқтисодий ўсиш суръатларининг натижаларига қараб, ички иқтисодий муаммоларни баргараф этиш учун бир қатор камчиликларга йўл қўйилди. Бир вақтнинг ўзида ташқи муаммолар ҳам вужудга келди. Экспортнинг паст даражада ўсиши, тўлов баланси дефицитнинг ҳамда барча янги кредитларга бўлган талабларнинг ўсишига имконият яратди. Оқибатда ушбу мамлакатлар саноати тараккий этган мамлакатларнинг энг илғор бўлмаган техника ва технологияларини ўз иқтисодиётида жорий этиш сиёсатида мустахкамланиб қолаверди.

Қайд этиш жоизки, Лотин Америкасининг “янги индустриал мамлакат”лари 90-йилларнинг урталарига келиб 80-йиллардаги узок давом этган инкироздан чиқиб олди. Бразилия, Аргентина, Мексика, Чили каби давлатларда амалга оширилган либераль иқтисодий ўсиш суръатлари юксалиб, савдо балансини яхшилашда ижобий ютуқлар қўлга киритилди.

Лотин Америкасининг йирик “ЯИМ”ларидан бири Бразилияда олиб борилаётган сиёсат –бу очик иқтисодиётни яратишга қаратилганлигидир. Бунинг учун мамлакатнинг ички бозорида рақобат курашуви учун муҳит яратилаётган бўлиб, унга боғлиқ холда импорт тарифлари пасайтирилди. 1995 йилда МЕРКОСУР мамлакатлари (Бразилия, Аргентина, Парагвай ва Уругвай) уртасида божхона тусиқлари тулик олиб ташланди.

Назорат учун саволлар:

1. Шимолий Америка минтақисидаги интеграцион жараёнларга тавсия беринг.
2. НАФТАга аъзо мамлакатларнинг ундан кўрадиган манфаатларни тавсифлаб беринг.
3. МЕРКОСУР ташкилотининг Жанубий Америка минтақаси ривожланишидаги ўрни қандай?
4. Жанубий Америкаси “ЯИМ”ларининг иқтисодий ривожланиш хусусиятларини ёритиб беринг

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

4-мавзу. Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари

Режа

3. Осиё-Тинч океани минтақасида интеграцион жараёнларнинг хусусиятлари.

4. Осиё-Тинч океани минтақасида “Янги индустриал мамлакатлар”нинг ривожланиш тажрибаси.

Калит сўзлар: Осиё-Тинч океани минтақаси, АСЕАН, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги ташкилоти, Осиёдаги “Янги индустриал мамлакатлар”(Осиёдаги Жанубий Корея, Тайвань, Гонконг, Сингапур, Малайзия),

1. Осиё-Тинч океани минтақасида интеграцион жараёнларнинг хусусиятлари

Осиё-Тинч океани минтақаси интеграцион жараёнларининг учинчи энг йирик маркази ҳисобланади.

Деярли 30 йил мобайнида Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари уюшмаси (АСЕАН) муваффақиятли фаолият кўрсатмоқда. Унга Осиёдаги тўртта "аждаходан бири — Сингапур, шунингдек, "янги тўлқин" — янги индустриал мамлакатлар — Малайзия, Индонезия, Таиланд, Бруней ва Филиппин киради. Ушбу гуруҳ доирасида ўзаро ҳамкорликнинг муваффақияти АСЕАН катнашчилари бўлган кўпчилик мамлакатларнинг шиддатли иқтисодий ўсиши, улар ривожланишини таққослаш мумкинлиги, яхши йўлга қўйилган ва узок, тарихий анъаналарга эга бўлган ўзаро савдо алоқаларининг мавжудлиги, шунингдек, ҳамкорлик шакллариининг тартибга солиниши билан мустақкам боғлиқдир. АСЕАН режаларида 2000 йилгача катнашчи мамлакатлар божхона поштиналарини 38 минг турдаги товарлар бўйича ўртача 5 фоизга пасайтириш режаси мавжуд эди. 1995 йил охирида 2000 йилда, воқеалар кўнгилдагидек ривожланган тақдирда 2002 йилда эркин савдо знаси барпо этиш тўғрисида қарор қабул қилинган эди.

Шарқий Осиёда иқтисодий интеграцияни ривожлантириш истикболлари кўп жихатдан Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятини ташкил этиш билан боғлиқдир. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти минтақанин 21 давлатини бирлаштирувчи ҳукуматлараро бирлашмадир.

Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти 1989 йилда Австралиянинг таклифи билан Тинч океани хавзасида иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш мақсадида ташкил этилган эди. Дастлаб унга 12 мамлакат: Австралия, Бруней, Канада, Индонезия, Япония, Малайзия, Янги Зеландия, Филиппин, Сингапур, Жанубий Корея, Тайван ва АҚШ кирди. Кейинги йилларда унга Хитой, Гонконг (Сянган), Тайван, Мексика, Чили, Папуа-Янги Гвинея, 1998 йилда Вьетнам, Перу ва Россия қўшилди.

Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти расман маслаҳат мақомига эга, бироқ унинг ишчи органлари доирасида савдо, инвестиция ва молия фаолиятини юритишнинг минқтақавий қоидалари белгиланади, у ёки бу соҳаларда ҳамкорлик масалалари бўйича тармоқ вазирилари ва экспертларнинг учрашувлари ўтказилади.

1993 йилда Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти етакчиларининг биринчи учрашуви бўлиб ўтди (Сизтл, АКШ). Учрашув давомида минтақада авж олаётган интеграция жараёнларидан фойда кўриш нотўғри тақсимланиши юзасидан жиддий тафовутлар борлиги аниқланди. Экспертларнинг фикрича, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятида савдони эркинлаштириш аъзо мамлакатларнинг реал даромадлари 2 фоизга ўсишига олиб келиши керак. Бироқ фойдани биринчи навбатда энг рақобатбардош мамлакатлар оладилар.

Осиё-Тинч океани минтақасида иқтисодий интеграция жараёнларига баҳо берар экан, кўпчилик мутахассислар унинг ривожланишининг ўзига хос шарт-шароити ва ўзига хослигини кўрсатадилар. Осиё-Тинч океани минтақаси интеграция жараёнининг асосий хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

— *биринчидан*, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги ташкилотидаги интеграция жараёни давлатлараро ҳамкорлик учун негиз яратувчи трансмиллий корпорацияларнинг етакчилик роли шароитида юз бермоқда;

- *иккинчидан*, интеграция жараёни иқтисодий ривожланиши даражаси жиддий равишда турлича бўлган, маданий ва ижтимоий-сиёсий тизимлари хар хил бўлган мамлакатларни қамраб олади. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлигининг ноёблиги шундаки, унда XX асрнинг икки буюк иқтисодий давлати — АҚШ ва Япония, шунингдек, XXI асрнинг иқтисодий гиганти — Хитой бирлашади.

Японияга келганда эса, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти интеграция типигаги ягона халқаро тузилма ҳисобланади. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятигаў муносабатлари унча оддий бўлмаган кулай ташқи шарт-шароитларни талаб этувчи ХХР ва Тайван киришини қайд этиш муҳимдир;

—*учинчидан*, Осиё-Тинч океани минтақаси кўламидаги интеграция суб минтақавий иттифокларни (АСЕАН, НАФТА, Жанубий Тинч океани форуми ва бошқалар) ўз ичига олади, яъни интеграциянинг турли даражаларига йул қўяди, масалан, ташқи савдони эркинлаштириш даражаси бўйича;

—*тўртинчидан*, АТЭС ва Осиё-Тинч океани минтақасида Тинч океани "очик" регионализи мафқураси минтақавий интеграцияни иқтисодий глобализм элементи сифатида қарайди. Бунда жаҳон иқтисодиёти эволюцияси минтақавий иқтисодий иттифокларнинг аста-секин бирлашиши ва ўзаро бир-бирига қўшилиш жараёни сифатида қаралади. "Очик регионализм" концепцияси, шунингдек, Тинч океани минтақаси ичида товарлар, сармоялар, иш кучи, харакати, чекланиши олиб ташланишини ҳам назарда тутуди, протекционизмдан воз кечиш бўйича мажбуриятлар қабул қилинади, ички минтақавий иқтисодий алоқалар рағбатлантирилади. Умуман олганда, Осиё-Тинч океани минтақасида интеграция муносабатлари етуклиги хали унча юқори эмас. Жумладан, АСЕАН тизимидаги савдо зонасини иқтисодий интеграция ривожланишининг биринчи босқичига, яъни тарифлар ва бошқа чеклашлар олиб ташланадиган эркин савдо зонасига киритиш мумкин. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятига нисбатаи хозирча эркин савдо зонаси сифатида эмас, балки "очик иқтисодий уюшма" сифатида гапириш мумкин.

Ушбу ташкилот доирасида Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятини ва интеграция жараёнларини ривожлантириш истикболлари яқин йилларда уч вариантда кўриб чиқилади.

Биринчи вариант — Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятини ривожлантириш Багор (1994 й., Индонезия)даги кенгашда қабул қилинган сценарий бўйича амалга оширилади. Унга мувофиқ эркин савдо зонаси ташкил этилади ва 2020 йилда (саноати ривожланган мамлакатлар учун 2010 йилгача) инвестиция соҳаси эркинлаштирилади. Божхона тарифларини иасайтириш ГААТ/БСТ доирасида эришилган битимларга мувофиқ, юз беради.

Иккинчи вариант — мутахассисларнинг фикрича, энг эҳтимолли вариант Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти учун минтақада савдо муаммоларини муҳокама қилиш форуми ролини мустаҳкамлайди. Ушбу холда мавжуд ахдлашувларни бажаришнинг бориши муносабати билан низолар келиб чиқиши шубҳасиздир. Бу ташкилотнинг кучсизланишига олиб келади. Бундай шароитларда бошқа интеграциялашган минтақавий гуруҳларнинг роли ошади, чунки субминтақаларида ва Осиё-Тинч океани минтақаси гуруҳларидаги айрим мамлакатларнинг интеграциялашув даражаси нисбатан юқори ва улар умуман олганда, минтақада интеграция жараёнлари жадал ривожланишининг ўзига хос ячейкалари бўлиши мумкин. Жумладан, "ўсиш учбурчаги" — Жанубий-Хитой иқтисодий зонаси (ХХР, Гонконг, Тайван); "ўсиш олтин учбурчаги" (Индонезия,

Малайзия, Сингапур); Япон денгизи хавзаси мамлакатлари иқтисодий зонаси; Хинди-Хитой иқтисодий зонаси мавжуд.

Учинчи вариант — АҚШ ва ЕИда протекционистик кайфиятлар устунлик қилишини истисно этмайди, бу жаҳон савдосининг тезликда эркинлашишига тўсқинлик қилиши ва Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятида интеграция жараёнлари доирасини Осиё мамлакатлари билан чеклаши мумкин.¹⁰

Осиё-Тинч океани минтақаси кўплаб мамлакатларининг тезликда барқарор иқтисодий ўсиши жаҳон иқтисодий ривожланишининг маркази Тинч океани хавзаси томонга силжимокда, деган умумий фикр шаклланишига кўмаклашди. 90-йиллар ўртасида жаҳон аҳолисининг 38,2 фоизи ва унинг ялпи ички маҳсулотининг 55,7 фоизи Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти мамлакатларига туғри келди (ЕИда мое равишда 6,7 ва 20,5%). НАФТА мамлакатлари ҳам ЕИга яқин салмоққа эга. жаҳон товарлар савдоси хажмининг 43,9 фоизи, хизматлар савдосининг 32,9 фоизи ва технологиялар экспортининг 64,1 фоизи Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти улушига туғри келади. Ташаи савдо соҳасида Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти ва унга кирувчи мамлакатлар доирасида ички минтақавий алоқалар 70 фоизни ташкил этади. Айни вақтда ЕИмамлакатларида ушбу кўрсаткич 55 фоизга етди. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятининг 3 асосий қатнашчиси: Япония, АҚШ ва Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатлари (Япониядан ташқари) ўртасидаги товар айланмаси тез суръатларда ўсмоқда.

2. Осиё-Тинч океани минтақасида “Янги индустриал мамлакатлар”нинг ривожланиш тажрибаси

“Янги индустриал мамлакатлар” (“ЯИМ”) ривожланаётган давлатларнинг кўпчилигидан иқтисодий параметрларининг барча системалари бўйича ажралиб туради.

“ЯИМ”ни ривожланаётган мамлакатлардан фарқланиб турувчи хусусиятларидан бири уларни ривожланган капиталистик мамлакатлардан ҳам ажратиб туришлидир. Яъни, уларнинг ривожланиши “Янги индустриал” ривожланиш модели сифатида мавжудлигидир. Бундай характерли томонлар, Лотин Америкасидаги ва шунингдек Осиёдаги “ЯИМ”нинг ривожланиш тажрибасини чуқур анализ қилиш жараёнида кўзга ташланган эди.

Лотин Америкасидаги “ЯИМ”ларнинг ривожланиш тажрибаси ва шунингдек Осиёдаги “ЯИМ”ларнинг кўпчилиги озодликка эришган жаҳоннинг ривожланаётган мамлакатлари учун халқ хўжалигининг ички ривожланиш динамикаси бўйича ҳам, ташқи иқтисодий муносабатларининг экспансияси бўйича ҳам, ривожланишнинг ўзига хос намунаси бўлиб қолмоқда. Одатда, ривожланаётган “Янги индустриал мамлакатлар” қаторига Осиёдаги Жанубий Корея, Тайвань, Гонконг, Сингапур, Малайзия шу билан бир қаторда Лотин Америкасидаги “ЯИМ”лар –Аргентина, Бразилия, Мексика каби мамлакатлар таалуклидир. Юқорида санаб ўтилган барча мамлакатлар “ЯИМ”ларнинг биринчи авлодлари ёки биринчи қалдирғочлари ҳисобланади. Уларнинг орқасида “ЯИМ”нинг сўнгги авлодлари (Филиппин ва Хитойнинг жанубий чегаралари ва бошқалар) етишиб чиқмоқда..

БМТ томонидан ишлаб чиқарган методика бўйича “ЯИМ”лар қаторига кирувчи давлатлар у ёки бу критериялар бўйича алоҳида ажралиб туради. Улар қуйидагилардан иборатдир:

- Аҳоли жон бошига туғри келадиган ялпи ички маҳсулотнинг миқдори бўйича.
- Ялпи ички маҳсулотнинг ўртача йиллик ўсиш суръатлари бўйича.
- Ялпи ички маҳсулот таркибидаги қайта ишлаш саноатининг умумий миқдори бўйича (20% атрофида бўлиши керак).
- Чиқариладиган товарларнинг умумий миқдорига нисбатан саноат маҳсулотларининг улуши ва экспорт миқдори бўйича.

---

¹⁰ Международные экономические отношения. Учебник Под ред. Евдокимова М.: Проспект, 2003

- Хорижий мамлакатларга чиқариладиган тўғридан–тўғри инвестицияларнинг умумий миқдори ва ҳ.о.лар

“ЯИМ”лар ушбу кўрсаткичлар бўйича нафақат ривожланаётган мамлакатлардан ажралиб туради, балки айрим ҳолларда бир қатор саноати ривожланган мамлакатлардан ҳам ушбу кўрсаткичлар бўйича устунликка эгадир. Масалан, Тайвань, 1952-1995 йилларда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ҳажмини 170 маротаба ўстирган эди. (аҳолининг ўсишига нисбатан 2,5 маротаба ортиқроқдир). Ташқи савдо ҳажмини эса 544 маротабага оширди. Мамлакатнинг инфляция даражаси ўртача 3,6%ни, иқтисодий ўсишнинг ўртача йиллик суръати 8,7%ни ташкил этган эди. Тайвань иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари бўйича дунёнинг илғор мамлакатлари қаторига киритилган бўлиб, аҳоли жон бошига тўғри келадиган йиллик даромад тахминан 12 минг долларни ташкил қилган эди.

Шундай қилиб, 1960-1990 йилларда Осиё минтақасидаги мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш суръати ҳисоблаб қўрилганда унинг миқдори йилига 5%ни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин (бу кўрсаткич Европа мамлакатларида 2%га тенг бўлган). Ана шу йилларда Тайванда йиллик ўсиш суръати жуда юқори бўлиб 8,7%ни ташкил этган. 90- йилларда Жанубий Корея ва Сингапурда йиллик ўсиш суръатлари 8%ни, Малайзияда эса 9%ни ташкил этган.

Жаҳон иқтисодиётида “Янги индустриал мамлакатлар”нинг иқтисодий ривожланиш суръатининг юқорилиги аҳолининг яшаш турмуш тарзини, яхшилаб бораётганлиги билан уйғунлашиб бормоқда. 1960-1990 йилларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган йиллик даромад ривожланаётган “ЯИМ”да 4 маротаба ўсган эди. Хуллас, халқаро экспертларнинг башорат қилишича, 2010 йилга бориб Шарқий Осиёнинг ривожланаётган мамлакатлари Ғарбий Европанинг ялпи миллий маҳсулотининг ҳажми бўйича қувиб ўтиши, 2020 йилларга бориб эса Шимолий Америкадан ҳам ўзиб кетиши башорат қилинмоқда.

Осиё – Тинч океани минтақасининг “ЯИД”ларидан бири Сингапур ҳақида шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, у 1995 йилда минтақа давлатлари ичида биринчи бўлиб “индустриал ривожланган мамлакат” статусини қўлга киритди. Бундай унвон унга Иқтисодий Ҳамкорлик ва Ривожланиш Ташкилоти (ИХРТ) томонидан расман эълон қилинди. Барқарор иқтисодий ўсишнинг 5-10 йиллиги давомида ўзига нисбатан паст ривожланган 10 мамлакат доирасидан ажралиб чиқиб, дунёнинг бой давлатлари қаторидан жой олди. (аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи миллий маҳсулот ҳисобига). Сиёсий барқарорлик шароитида мамлакатнинг саноатида йиллик ўсиш суръати ўртача 8,4%ни ташкил этди. Мамлакат аҳолисининг яшаш турмуш тарзи эса ўртача етти маротабага ортди. Сингапурдаги ҳар бир аҳолининг ўртача статистик даромади 1995 йилда 22,3 долларни ташкил этди (10.4.1.-жадвал).

Ўз навбатида Гонконг ҳам узок йиллар давомида Буюк Британиянинг собиқ колонияси бўлиб, кейинчалик у ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича ўзининг метрополияли даражасидан юқори поғонага кўтарилган эди.

4-жадвал

Осиёнинг “Янги индустриал мамлакатлари”да ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари (% ҳисобида)

Мамлакатлар	1980-1990 йиллар	1991	1992	1993	1994
Жанубий Корея	9,9	8,3	7,3	6,4	7,6
Тайвань	8,3	7,3	6,7	6,7	6,9
Гонконг	7,1	4,0	5,8	5,4	5,5
Сингапур	6,3	7,0	6,1	6,0	6,1
Малайзия	5,1	8,6	8,5	7,6	7,5

“ЯИМ”нинг иқтисодий ривожланиш модели ва унинг муваффақиятли тараққий этиш томонлари қараб чиқилганда, унинг ташқи ва ички омиллари хусусида ҳам

тўхталиб ўтилади. Кўриниб турибдики, омилларнинг бу икки грухлари, “ЯИМ”ларнинг ҳукумат раҳбарлари томонидан олиб борилаётган нозик мақсадли сиёсатлар орқали тўлдириб турилади. “ЯИМ”ларнинг ички тузилишидаги муаммоларга, ҳамда уларнинг хўжалик механизмларига асосий эътиборни қаратмасдан туриб, “ЯИМ”ташқи иқтисодий омилларининг ўзига хос томонларини очиб бера олмаймиз. Энди биз Лотин Америкасининг “ЯИМ”нинг ривожланиши хусусида тўхталиб ўтамиз.

Жаҳон тажрибаси гувоҳлик бермоқдаки, жаҳоннинг у ёки бу мамлакатлари халқаро иқтисодий ҳамкорликка фаол актив киришаётганда асосий ишни хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳамда ташқи савдонинг ўсишига хос ҳисобланадиган шарт-шароитларни яратишдан бошлайди. Шундай экан, бу мамлакатлар ўз иқтисодий ривожланишлари доирасида технологик ишлаб чиқаришнинг барча бўғинларидан кенг фойдаланган ҳолда таркибий қайта қурилишларга, ишлаб чиқаришда тайёр хом-ашёлардан технологик сиғими юқори бўлган тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ўта бошлайди. Жаҳон иқтисодиётида тармоқларни ривожлантириш ва қайта таъмирлаш учун экспортдан тушган даромадлардан кенг фойдаланиш, халқаро меҳнат тақсимоти кўламида анча истиқболли ва “фойдали” усул ҳисобланади.

Жаҳон иқтисодиётида АҚШ, Германия, Япония каби бир қатор саноати ривожланган мамлакатлар худди мана шу йўллар орқали тараққий этган эди. АҚШ ўз иқтисодий фаолиятини дастлабки йилларида асосан хом-ашё, мевалар, пахта, асал, кўмир ва шунга ўхшаш бир қатор саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларни экспорт қилишдан бошлаган бўлса, ГФР 50-йилларда кўмир, қора металлургия, химиявий саноат маҳсулотларни экспорт қилишдан, Япония эса тўқимачилик, металлургия, химиявий саноат маҳсулотларни экспорт қилишдан бошлаган эди.

60-йилларда Шарқий Осиё ва Лотин Америкасидаги бир қатор мамлакатлар, яъни “ЯИМ”лар ҳам худди ана шу йўллар орқали ривожланиш босқичига қадам кўйган эди.

Ушбу давлатларнинг барчаси иқтисодий ўсишнинг ташқи омилларидан самарали фойдаландилар. Шу ўринда, саноати ривожланган мамлакатлардан хорижий сармоялар-техника ва технологияларни кенг миқёсда жалб қилинганлигини таъкидлаб ўтиш лозимдир. Хуллас, жаҳон иқтисодиётида шундай савол туғилди қайси сабабларга кўра “янги индустриал мамлакатлар”ни ривожланаётган дунёдаги бошқа мамлакатлардан ажратиб ўрганиш мумкин?

Маълумки, бир қатор сабабларга кўра, “янги индустриал мамлакатлар” нинг баъзи бирлари саноати ривожланган мамлакатнинг муҳим сиёсий ва иқтисодий манфаатлари таъсир доирасига тушиб қолганлигини кўришимиз мумкин. АҚШнинг сиёсий манфаатлари асосан Шарқий Осиё мамлакатларининг “коммунистик таъсирига” қарши турувчи Тайвань ва Жанубий Кореянинг сиёсий манфаатларини қўллаб-қувватлашга қаратилган эди. Шунинг учун ҳам ушбу мамлакатларга чексиз иқтисодий ёрдам уюштирилиб ҳарбий жиҳатдан қўллаб-қувватланди. (масалан, Тайванга 1,5 млрд. АҚШ доллари миқдорида ёрдам кўрсатилган эди). 1950-1960 йилларда АҚШнинг ёрдами, Тайванда жалб этилган жами инвестицияларнинг 34%ни ташкил этган бўлиб, унинг 74%ни инфраструктурага, 59%ни қишлоқ хўжалигига ва 13%ни эса саноатга жалб этилган эди. Хуллас буларнинг барчаси Тайван иқтисодиётининг ривожланишида ташланган ижобий қадам бўлди.

Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМда “ЯИМ”ларни замонавий иқтисодий таркибининг шаклланишида, тўғридан-тўғри йўналтирилган инвестицияларнинг таъсири катта бўлди. 80- йилларнинг биринчи ярмида “ЯИМ”ларни иқтисодиётидаги тўғридан-тўғри йўналтирилган инвестицияларнинг миқдори, ривожланаётган мамлакатлардаги тўғридан-тўғри йўналтирилган сармоя кўйилмаларининг 42%га етган эди. Саноати ривожланган мамлакатлар орасида АҚШ “янги индустриал мамлакатлар” даги ишбилармонлик сармояларининг энг кўзга кўринган инвестори бўлиб ҳисобланади. Улардаги тўғридан-тўғри йўналтирилган инвестицияларнинг ўсиши, хорижий мамлакатлардаги худди шундай

инвестициялар умумий миқдорининг 10%ни ташкил этади. Япония ҳозирги кунда “ЯИМ” даги тўғридан–тўғри йўналтирилган миқдори бўйича иккинчи ўринда туради.

Япония инвестициялари, “ЯИМ” нинг индустриаллашувига ва уларнинг экспорт таварларнинг рақобатбардошлигини оширишга имконият яратиб, “ЯИМ”лар саноатида қайта ишланадиган маҳсулотларнинг йирик экспортёрларидан бирига айланишида муҳим роль ўйнамоқда. Япония инвестицияларини кириб келиши биргина 1982-1985 йилларнинг ўзида Тайванда 2,1 мартага, Гонконгда эса 61%га ўсган эди.

Япония сармояларининг иштирокида, ушбу мамлакатлар юқори сифатли тайёр маҳсулотларнинг экспортёрлари бўлиб қолишига имкон берувчи йирик ишлаб чиқариш базаси ташкил этилди. 80-йилларнинг бошидан, Япония инвестициялари умумий миқдорининг ярмисидан кўпроғини ташкил этган эди. Хуллас, Япон инвесторлари иштирокида “ЯИМ”ларда замонавий станоклар, электроника жиҳозлари, денгиз кемалари ва бошқаларни ишлаб чиқариш бўйича комплекслар барпо этилган эди.

Жаҳон иқтисодиётида Осиёнинг “ЯИМ”лари учун шу нарса характерли бўлдики, улардаги тадбиркорлик сармоялари, биринчи галда қайта ишлаш саноати ва хом ашё тармоқларини ривожлантиришга йўналтирилди. Ўз навбатида, Лотин Америкасининг “ЯИМ” ларидаги ишбилармонлик сармоялари эса, кўпроқ савдо, хизмат кўрсатиш сохалари ва қайта ишлаш саноат тармоқларига жалб этилган эди. Хуллас, жаҳон иқтисодиётида хорижий сармояларнинг кенг миқёсда тарқалиши шу нарсага олиб келдики, “ЯИМ”ларда хорижий сармоялар иштирок этмаган бирорта ҳам иқтисодий тармоқ қолмаган эди. 1998 йилда Лотин Америкаси ва Осиёнинг “ЯИМ”ларининг бозорларидаги қўйилмаларининг даромадлилик (%ҳисобида) қуйидагича характерда бўлган эди. Аргентинада 58%, Бразилияда 83,5% ни, Мексикада 40% ни, Чилида 39% ни, Индонезияда 79%ни, Жанубий Кореяда 26,1% ни, Тайванда 104% ни, Таиландда 121,3% ни, Филиппинда 165,2% ни ташкил этган эди.

Ушбу статистик манбалардан кўриниб турибдики, Осиёнинг “ЯИМ”ларидаги инвестицияларнинг даромадлилик даражаси Лотин Америкаси мамлакатлариникидан сезиларли даражада юқорироқ бўлган. Конуний шундай савол тугилади, хўш нима учун хорижий мамлакатларнинг хусусий сармояларининг барчаси Осиё минтақасидаги баъзи бир мамлакатларга нисбатан фаолроқ кириб боради?

Маълумки, 60-йилларнинг охирида жаҳон хўжалигини ривожланишидаги вазият шу қадар мураккаблашган эдики, натижада трансмиллий корпорацияларнинг ривожланиш манфаатлари ва стратегиялари Осиёдаги бир қатор давлатларнинг имкониятлари ва интилишлари билан мослашиб борган эди. Ривожланаётган мамлакатлар импортидаги турли хилдаги чеклашлар ва уларнинг унча катта бўлмаган тўлов қобилиятига дуч келаётган трансмиллий корпорациялар, жойларда ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мақсадида, сармояларни четга чиқариш орқали товарлар экспортини қисман янгилаш томон қадам қўя бошлади. Трансмиллий корпорацияларнинг худди ана шу йўналишлардаги фаолияти, ривожланган мамлакатларнинг тўйинган бозорларининг конъюктураси, рақобатнинг авж олиши ва ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш учун курашиш орқали амалга оширилмоқда. Трансмиллий корпорациялар, ўзлари фаолият кўрсатаётган жойларда ишлаб чиқаришни илмий асосда ривожлантиришга эътиборни қаратади. Характерли томони шундаки, жаҳон иқтисодиётида “Осиё аждархоси” деб ном олган халқаро иқтисодий конъюктураларининг бундай ўзгаришларни қабул қилишга ва улардан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга тайёр эканлиги маълум бўлди. Трансмиллий корпорацияларни, айнан Осиё минтақасига жалб қилишида қуйидаги шарт –шароитлар муҳим аҳамият касб этган эди.

1. “Янги индустриал мамлакатлар” нинг фойдали стратегик жойлашганлиги. Уларнинг барчаси жаҳоннинг савдо иқтисодий йўлларининг чоррахасида, яъни жаҳон хўжалиги марказлари бўлмиш – АҚШ ва Япония каби ривожланган мамлакатларга яқинроқ худудларда жойлашганлиги.

2. “Янги индустриал мамлакатлар” нинг барчасида саноати ривожланган мамлакатларга нисбатан муносиб ҳисобланган автократик ёки шунга яқин бўлган сиёсий муҳитлар яратилганлиги. Уларда сиёсий баркарорлик таъминланиб, сиёсий ҳамда демократик ўзгаришлар, иқтисодий ислохотлар амалга оширилади. Хорижий инвесторларнинг хавфсизлиги учун юқори даражали кафолатлар таъминланади.

3. Осиёдаги “янги индустриал мамлакатлар” аҳолисига хос бўлган меҳнатсеварлик интилувчанлик, тартиблилик, матонатлилик сингари ноиқтисодий омиллар ҳам катта аҳамият касб этди. Бу омилар маълум даражада Осиё ва Лотин Америкасидаги –“ЯИМ” ларнинг икки модели уртасидаги ўзига хос бўлган беллашувда хал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Хўш, ушбу моделларнинг ўзига хос томонларини нимада кўришимиз мумкин. Жаҳон иқтисодиётида биринчи модель миллий иқтисодиётнинг ташки бозор ва экспортга томон устивор йўналишлари орқали ривожланишини кўрсатиб берса, иккинчи модель эса импорт ўрнини эгаллашга қаратилганлигидир. Биринчи моделда кўрсатиб ўтилгандек, XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида АКШ, иккинчи жаҳон уришудан кейин – Ғарбий Европа давлатлари ва Япония, кейинчалик эса Осиёнинг “ЯИМ” лари ҳам ривожланишнинг биринчи модели йўлидан боришди. Иккинчи модель эса сезиларли даражада Лотин Америкасининг “ЯИМ” лари томонидан ўзлаштириб олинган эди.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда импорт ўрнини эгаллашга қаратилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегиялари бир қатор ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий тараккиётида муҳим роль ўйнамоқда. Импорт ўрнини эгаллаш стратегиялари хужалик таркибининг хилма –хиллигини таъминлаш имкониятини яратади. Кўпчилик ривожланаётган мамлакатларда эса янги ва муҳим бўлиб ҳисобланувчи бир қатор ишлаб чиқариш тармоқлари барпо этилиши билан бир қаторда муҳим йўналишлар бўйича ўз –ўзини таъминлаш даражаси ҳам ўсиб бормоқда .

Шунингдек иқтисодиётни тубдан ислох қилишда асосий йўл бўлиб ҳисобланувчи импорт ўрнини эгаллашга мулжалланган ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантиришни асосий ўринга қўйувчи барча мамлакатларда ўз-ўзидан жиддий инкирозлар бўлиб турибди. Гап шундаки, хорижий компаниялар учун имтиёзли кредитларни йўқлиги ва протекционизм сиёсатига асосланган миллий иқтисодиётнинг фаолият кўрсатишини “қўллаб–қувватлаб турганлик” муҳити жаҳон иқтисодиётида тез мослашувчан ва самарали иқтисодий тизимнинг вужудга келишига йўл қўймади. Умуман олганда, импорт ўрнини эгаллаш сиёсати, ривожланаётган мамлакатлар фаолиятининг дунё хўжалигида туб ўзгаришлар ясашига йўл қўймайди.

Бундан ташқари, импорт ўрнини эгаллаш сиёсати нафакат ташки омилларни пасайишига йўл қўймайди, балки унинг ўсишини ҳам таъминлайди. Импорт ўрнини эгаллаш принципларига ўзок вақт таянилганда мамлакатларда қоқоқликни бартараф этиш имконияти пайдо бўлади ҳамда кенг микёсдаги тараккиётга эришишни таъминловчи иқтисодиётдаги етакчи тармоқларни вужудга келишига халакит берувчи барча тўсиқларга барҳам берилади. Протекционизм, ички бозорларни ва бизнесни химоя қилиш чоралари сифатида қисман самарасиз ишалётганига қарамасдан, унинг монопол ҳолати ва баҳоларининг кескин усаётганлигидан фойдаланиб фойда олаётган маҳаллий корхоналарни қўллаб–қувватлайди. Хуллас, ҳозирги кунда жаҳон иқтисодиётида импорт ўрнини эгаллаш даври, кўпчилик ривожланаётган мамлакатларда, шу жумладан “янги индустриал мамлакатлар”да ҳам ўз нихоясига етганлигини куришимиз мумкин.

Назорат учун саволлар:

1. Осиё-Тинч океани минтақасида интеграцион жараёнларнинг асосий мақсади, мазмуни ва моҳиятини нимадан иборат.

2. Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари уюшмаси АСЕАНга аъзо мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш даражасининг тавсифлаб беринг.

3. Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларида инвестицион ва инновацион фаолиятнинг ривожланиш даражасини кўрсатиб беринг.

4. Жануби-Шаркий Осиёдаги “ЯИМ”ларининг иқтисодий ривожланиш хусусиятларини ёритиб беринг

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

ТАҚДИМОТЛАР

1-мавзу. Халқаро иқтисодий интеграция

Интеграцион жараёнларнинг ташқил топиши

Иқтисодий интеграция (economic integration) – мамлакатларнинг шундай ўзаро иқтисодий муносабатлар жараёни, бунда хўжалик механизмлари ўзаро яқинлашиб, давлатлараро келишувлар ва давлатлараро органлар томонидан келишган ҳолда тартибга солинувчи шаклни олади.

Интеграция учун шарт-шароитлар қуйидагилар:

- Интеграциялашаётган мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиши ва бозори етуклик босқичи даражаларининг яқинлиги
- Интеграциялашаётган мамлакатларнинг яқинлиги, кўп ҳолларда умумий чегараларнинг ва тарихан ташкил топган иқтисодий алоқаларнинг мавжудлиги
- Мамлакатлар олдида турган ривожланиш, молиялаштириш, иқтисодиётни тартибга солиш, сиёсий ҳамкорлик ва ҳ.к. соҳалардаги иқтисодий ва бошқа тур муаммоларнинг умумийлиги
- Намойиш самараси (интеграцион бирлашмаларни ташкил этган мамлакатларда одатда ижобий иқтисодий силжишлар (иқтисодий ўсиш суръатларининг тезлашиши, бандликнинг ўсиши, инфляциянинг тушиши ва б.) юз беради, ҳамда булар ушбу ўзгаришларни кузатиб бораётган бошқа мамлакатларга муайян психологик таъсир кўрсатади. М: ЕИ ва Туркия, Чехия)
- “Домино самараси”. (М: НАФТАдаги Мексика ва Жанубий Америка давлатлари)

Интеграциянинг мақсадлари:

- Иқтисодий масштаб самараси афзалликларидан фойдаланиш
- Қулай ташқи сиёсий муҳитни яратиш
- Савдо сиёсати вазифаларини ҳал этиш
- Иқтисодиётни тузилмавий қайта қурилишига кўмаклашиш
- Миллий саноатнинг ёш тармоқларини қўллаб-қувватлаш

ИНТЕГРАЦИЯ БОСҚИЧЛАРИ

<ul style="list-style-type: none"> •Ўзаро савдода тариф ва бошқа тўсиқларнинг камайтирилиши •Учинчи мамлакатларга нисбатан миллий тарифларнинг сақланиб қолиши •Давлатлараро бошқарув органлари ташкил этилмайди 	<p>1. Имтиёзли (преференциал) савдо келишувлари (preferential trade agreement)</p>	<p>2. Эркин савдо ҳудуди (free trade zone)</p>	<p>3. Божхона иттифоқи (customs union)</p>	<p>4. Умумий бозор (common market)</p>	<p>5. Иқтисодий иттифоқ (economic union)</p>
	<ul style="list-style-type: none"> •Ўзаро савдода тариф ва нотариф тўсиқларнинг бекор қилиниши •Товар ва хизматларнинг мамлакатлараро ҳаракати эркинлиги •Кичикрок давлатлараро котибият 	<ul style="list-style-type: none"> •Учинчи мамлакатларга нисбатан ягона тариф ва нотариф бошқарув •Министрлар даражасидаги давлатлараро Кенгаш ва котибият 	<ul style="list-style-type: none"> •Ишлаб чиқариш омилларининг эркин ҳаракати •Давлат раҳбарлари учрашувлари вазирлар кенгашлари, котибият 	<ul style="list-style-type: none"> •Иқтисодий сиёсатнинг уйғунлашуви •Миллий давлатлар устидан бошқарув функциясига эга бўлган давлатлараро орган 	

Интеграцион бирлашмаларнинг ривожланиш даражаси

Интеграциялашув даражаси (қўйилган мақсадлар)	Номланиши, ташкил этилиган йили	Аъзо мамлакатлар ва ташкилотлар
Иқтисодий ва савдо ҳамкорлиги тўғрисидаги келишув	ЕИ ва собиқ СССР мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорлик ва шериклик тўғрисидаги келишув (Cooperation and Partnership Agreements), 1994	ЕИ, Белоруссия, Қозоғистон, Россия, Украина
	ЕИ билан ассоциация тўғрисидаги келишув (EU Association Agreements), 1991-1995	Болгария, Чехия, Венгрия, Польша, Руминия, Словакия, Эстония, Латвия, Литва, Словения
	“Бутун Америка учун корхоналар” ташаббуси (Enterprise for the American Initiative – EAI), 1990	АҚШ, кўпчилик Латин америкаси ва Марказий Америка давлатлари

Интеграцион бирлашмаларнинг ривожланиш даражаси

Интеграциялашув даражаси (қўйилган мақсадлар)	Номланиши, ташкил этилиган йили	Аъзо мамлакатлар ва ташкилотлар
Иқтисодий ва савдо ҳамкорлиги тўғрисидаги келишув	ЕИ ва собиқ СССР мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорлик ва шериклик тўғрисидаги келишув (Cooperation and Partnership Agreements), 1994	ЕИ, Белоруссия, Қозоғистон, Россия, Украина
	ЕИ билан ассоциация тўғрисидаги келишув (EU Association Agreements), 1991-1995	Болгария, Чехия, Венгрия. Польша, Руминия, Словакия, Эстония, Латвия, Литва, Словения
	“Бутун Америка учун корхоналар” ташаббуси (Enterprise for the American Initiative – EAI), 1990	АҚШ, кўпчилик Лотин америкаси ва Марказий Америка давлатлари

Божхона иттифоқи (БИ)	Еининг Туркия билан ассоциацияси (Turkey Association Agreement – EU), 1963	ЕИ, Туркия
	Араб умумий бозори (Arab Common Market - АСМ), 1964	Миср, Ироқ, Иордания, Ливия, Мавритания, Сурия, Яман
	Марказий америка умумий бозори (Central American Common Market - САСМ), 1961	Коста-Рика, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Никарагуа
	Колумбия, Эквадор ва Венесуэла ўртасидаги ЭСҲ (Colombia, Ecuador, Venezuela - FTA), 1992	Колумбия, Эквадор, Венесуэла
	Шарқий-кариб давлатлари ташкилоти (Organization of East Caribbean Sea), 1991	Антигуа ва Барбуда, Доминика, Гренада, Монтсеррат, Сент-Китс ва Невис, Сент-Люсия, Сент-Винсент ва Гренадина
Умумий бозор (УБ)	Форс кўрфазидаги араб давлатлари ҳамкорлик Кенгаши (The Gulf Cooperation Council), 1981	Бахрейн, Қувайт, Уммон, Қатар, Саудия Арабистони, БАА
	Анд умумий бозори (Andean Common Market, Andean Pact), 1990	Боливия, Колумбия, Эквадор, Перу, Венесуэла
	Лотин Америкаси интеграцион ассоциацияси – ЛАИА (LAIA), 1960	Аргентина, Боливия, Бразилия, Чили, Колумбия, Эквадор, Мексика, Перу, Уругвай, Венесуэла
	Жанубий конус давлатлари умумий бозори – МЕРКОСУР (MERCOSUR), 1991	Аргентина, Бразилия, Парагвай, Уругвай
	Кариб Ҳамжамияти Ва Кариб Умумий Бозори – КАРИКОМ (CARICOM), 1973	Антигуа ва Барбуда, Багам ороллари, Барбадос, Белиз, Доминика, Гренада, Гайана, Ямайка, Монтсеррат, Сент-Китс ва Невис, Сент-Люсия, сент-Винсент ва Гренадина, Тринидад ва Тобаго

Иқтисодий иттифоқ (ИИ)	Европа ҳамжамияти (European Communities - ЕС), 1957, кейинчалик Европа Иттифоқи – ЕИ (European Union - EU), 1993	Австрия, Бельгия, буюк Британия, Дания, Германия, Греция, Ирландия, Испания, Люксембург, Нидерландия, Португалия, Финландия, Франция, Швеция
	Бенилюкс – иқтисодий иттифоқи (BENILUX), 1948	Бельгия, Нидерландия, Люксембург
	Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (Commonwealth of Independent States), 1992	Арманистон, Озарбайжон, Беларуссия, Грузия, Қозоғистон, Молдавия, Россия, Тожикистон, Туркманистон, Украина, Ўзбекистон
	Араб Мағриби иттифоқи (Arab Maghreb Union), 1989	Жазоир, Ливия, Мавритания, Марокаш, Тунис
	Мамлакатлараро ташаббус (Cross-Border Initiative), 1993	Бурунди, Комор ороллари, Кения, Мадагаскар, Малави, Мавритания, Намибия, Руанда, Сейшел ороллари, Танзания, Уганда, Замбия, Зимбабве
	Лagos ҳаракат режаси (Lagos Plan of Action), 1973	Саҳрои кабирга нисбатан жанубдаги барча Африка давлатлари
	Ману дарё иттифоқи (Manu River Union), 1973	Гвинея, Либерия, Сьерра-Леоне
	Ғарбий Африка иқтисодий ва валюта иттифоқи (West African Economic & Monetary Union), 1994	Бенин, Буркина-Фасо, Кот-д'Ивуар, Сенегал, Мали, Нигер, Того

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигини (МДХ) мақсадлари куйидагилар:

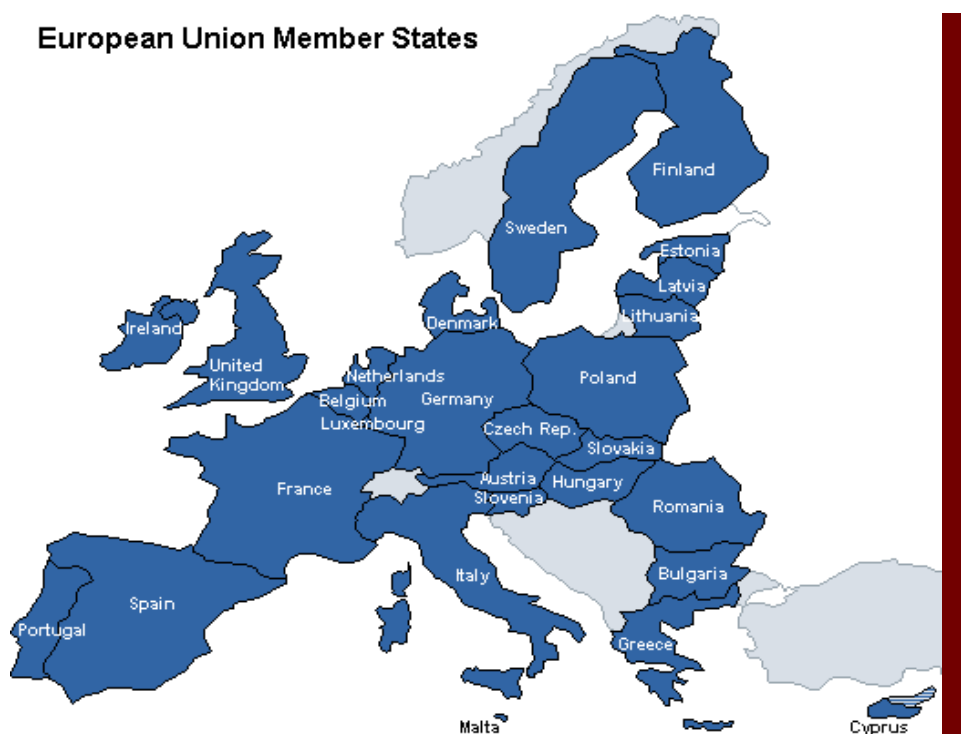
- • демократик ҳуқуқий давлатлар тузиш, улар ўртасидаги муносабатлар давлат мустақиллигини ва суверен тенгликни ўзаро тан олиш ва хурматлаш, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи, тенг ҳуқуқлилик ва ички ишларга аралашмаслик, ҳар қандай тазйиқлардан воз кечиш, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, шу жумладан кичик миллатлар ҳуқуқларини хурмат қилиш, мажбуриятларини ва бјшқа умум тан олинган халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва нормаларини ҳалол бажариш асосида ривожланади;
- • бир-бирларини ҳудудий бутунлигини ва мавжуд чегаралар бузилмаслигини тан олиш ва хурмат қилиш;
- • чуқур тарихий илдизларга эга бўлган халқларнинг туб манфаатларини ҳамда қўшничилик ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлаш;
- • фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни сақлаш.

2-мавзу. Ғарбий Европада интеграция жараёнларининг ривожланиши

Европа
Иттифоқи

European Union Member States

Европа Иттифоқининг эълон қилинган асосий мақсадлари:

- - европа фуқаролигини киритиш;
- - эркинлик, хавфсизлик, қонунийликни таъминлаш;
- - иқтисодий ва ижтимоий тараққиётга кўмаклашиш;
- - Европанинг дунёдаги ўрнини мустаҳкамлаш.

Йиллар	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Аъзолар шикдори	Таркибда 6 мамлакат (Бельгия, Германия, Италия, Люксембург, Нидерландия, Франция)																Таркибда 9 мамлакат (Буюк Британия, Дания, ирландия) қўшилди (1 январь 1973 й.)							
Номидашши	Европа иқтисодий ҳамжамияти																							
Интеграциялашув даражаси	Эркин савдо ҳудуди												Боқсони иттифоқи (1968 й. 1 июндан)											
Валюта интеграцияси																	Европа "валюта иттифи" (1972 й. 24 апрелдан)				Европа валюта тизими (1979 й. 13 мартдан)			
ЕИ – ривожланаётган мамлакатлар							ЕИХ билан Африканинг 18 мамлакати ўртасида ассоциация бўйича Яунде келишуви (1963 й. 20 июль)						ЕИХ ва 46 ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги биринчи Ломе конвенцияси (1975 й. 28 февраль)						ЕИХ ва 58 ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги иккинчи Ломе конвенцияси (1979 й. 31 октябрь)					
ЕИ-ЕЭСА (ЕFTA)	ЕFTA билан эркин савдо тўғрисидаги Келишув (1977 й. 1 июль)																							
Ягона тармоқ сисмати	Ягона қишлоқ ҳўжалиги сисмати (1962 й. 30 июндан)																							
																	Атроф-муҳитни ҳимоялаш бўйича ягона сисмат				Тадқиқотлар ва техник ривожлашни бўйича ягона сисмат			
Европа парламенти																								
	Европа парламентига дастлабки сайловлар, 1979 й. 7-19 июль																							
Асосий келишувлар	Рим шартномаси (1957 й. 25 мартда имзоланган, 1958 й. 1 январдан кучга кирган)																							
													ЕИХ, ЕКПҲ ва Еврокомиссия органларининг қўшилгани тўғрисидаги Шартнома (1965 й. 8 апрелда имзоланган, 1967 й. 1 июндан кучга кирган)											

Йиллар	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000				
Аъзолар шикдори	10 аъзо-мамлакат. Пренца кирди (1979 й. 28 июндан)					Таркибда 13 мамлакат. Испания ва Португалия қўшилди (1986 й. 1 январдан)								Таркибда 15 мамлакат. Австрия, Финляндия, Швеция қўшилди (1995 й. 1 январь)										
Номидашши	Европа иқтисодий ҳамжамияти												Европа иттифоқи											
Интеграциялашув даражаси	Боқсони иттифоқи						Умумий бозор						Иқтисодий иттифоқ											
Валюта интеграцияси	Европа валюта тизими												Европа валюта институти								Ягона валюта			
ЕИ – ривожланаётган мамлакатлар	2-Ломе конвенцияси		ЕИХ ва 66 ривожланаётган мамлакатлар ўртасида 3-Ломе конвенцияси (1984 й. 8 декабрь)				ЕИХ ва 69 ривожланаётган мамлакатлар ўртасида 4-Ломе конвенцияси (1989 й. 15 декабрь)																	
ЕИ-ЕЭСА (ЕFTA)	ЕFTA билан эркин савдо ҳудуди тўғрисидаги келишув																							
													ЕИ ва ЕFTA ўртасида Европа иқтисодий кенгити тўғрисидаги Келишув (1991 й. 21 октябрда имзоланган, 1994 й. 1 январдан кучга кирган)											
Ягона тармоқ сисмати	Ягона қишлоқ ҳўжалиги сисмати																							
	Атроф-муҳитни ҳимоялаш бўйича ягона сисмат																							
	Тадқиқотлар ва техник ривожлашни бўйича ягона сисмат																							
													Энергетика соҳасида ягона сисмат											
													Транспорт соҳасида ягона сисмат											
	Ягона гузариш, иқтисодий ва ҳудудий сисмат																							
Европа парламенти	Европа парламентига биринчи тўғридан тўғри сайловлар				Европа парламентига иккинчи тўғридан тўғри сайловлар (1984 й. 14 июль)				Европа парламентига учинчи тўғридан тўғри сайловлар (1989 й. 18 июль)				Европа парламентига тўртинчи тўғридан тўғри сайловлар (1994 й.)											
Асосий келишувлар	Рим шартномаси																							
	Бирлашган тўғрисидаги шартнома																							
													Ягона европа акти (1986 й. 8 февралда имзоланган, 1987 й. 1 июлда кучга кирган)											
													Европа иттифоқи тўғрисидаги Шартнома (1992 й. 7 февралда имзоланган, 1993 й. 1 ноябрдан кучга кирган)											

- Австрия (1)
- Бельгия (2)
- Соединенное королевство Великобритании и Северной Ирландии (3)
- Дания (4)
- Германия (5)
- Греция (6)
- Ирландия (7)
- Испания (8)
- Италия (9)
- Люксембург (10)
- Нидерланды (11)
- Португалия (12)
- Финляндия (13)
- Франция (14)
- Швеция (15)
- Кипр (16)
- Чешская республика (17)
- Эстония (18)
- Венгрия (19)
- Латвия (20)
- Литва (21)
- Мальта (22)
- Польша (23)
- Словакия (24)
- Словения (25)

Йил	Мамлакат	Жами аъзолар сони
25 март 1957	<u>Бельгия</u> , <u>Германия</u> , <u>Италия</u> , <u>Люксембург</u> , <u>Нидерландия</u> , <u>Франция</u>	6
1 январь 1973	Буюк Британия, <u>Дания</u> , <u>Ирландия</u>	9
1 январь 1981	<u>Греция</u>	10
1 январь 1986	<u>Испания</u> , <u>Португалия</u>	12
1 январь 1995	<u>Австрия</u> , <u>Финляндия</u> , <u>Швеция</u>	15
1 май 2004	<u>Венгрия</u> , <u>Кипр</u> , <u>Латвия</u> , <u>Литва</u> , <u>Мальта</u> , <u>Польша</u> , <u>Словакия</u> , <u>Словения</u> , <u>Чехия</u> , <u>Эстония</u>	25
1 январь 2007	<u>Болгария</u> , <u>Руминия</u>	27

Европадан ташқаридаги Европа иттифоқига кирувчи
алоҳида территориялар

<u>Азор</u> ороллари	<u>Гваделупа</u>	<u>Канар</u> ороллари
<u>Мадейра</u>	<u>Мартиника</u>	<u>Мелилья</u>
<u>Реюньон</u>	<u>Сеута</u>	<u>Француз</u> <u>Гвианаси</u>

Шунингдек, Европа Иттифоқи фаолият юритиши тўғрисидаги Шартнома (*Treaty on the Functioning of the European Union*) 182 моддасига биноан Евроиттифоқ аъзо-мамлакатлари Европадан ташқарида жойлашган ва айрим давлатлар билан алоҳида муносабатда бўлган қуйидаги ер ва ҳудудларни ҳам Евроиттифоқ билан боғлайдилар:

- **Дания билан — Гренландия**
- **Франция билан — Янги Каледония, Сен-Пьер ва Микелон, Француз Полинезияси, Майотта Уоллис ва Футуна, Француз Жанубий ва Антарктик ҳудудлари**
- **Нидерландия билан — Аруба, Нидерланд Антиль ороллари**
- **Бирлашган Қироллик билан — Ангилья, Кайман ороллари, Жанубий Георгия ва Жанубий Сандвич ороллари, Монтсеррат, Фолкленд ороллари, Ҳинд океанидаги Британ ҳудудлари, Питкэрн, Тёркс ва Кайкос, Британия Виргиния ороллари, Бермуд, Муқаддас Елена ороллари, Британия антарктика ҳудуди**

Евроинтеграциянинг чуқурлашув тарихидаги асосий ҳодисалар

- 1951 – Париж шартномаси ва Европа қўмир ва пўлат уюшмаси (ЕКПУ)нинг ташкил этилиши
- 1957 – Рим шартномаси ва Европа Иқтисодий Ҳамжамияти (ЕИХ) ва Евратомнинг ташкил этилиши
- 1965 – Қўшилиш тўғрисидаги келишув, бунинг натижасида уч европа ҳамжамияти ЕКПУ, ЕИХ ва Евратом учун ягона Кенгаш ва ягона Комиссия ташкил этилди
- 1973 – ЕИХнинг 1-кенгайиши (Дания, Ирландия, Буюк Британия қўшилди)
- 1978 – Европа валюта тизимининг яратилиши
- 1979 – Европа парламентида датлабки умумхалқ сайловлар
- 1981 – ЕИХнинг 2-кенгайиши (Греция қўшилди)
- 1985 – Шенген келишувининг имзоланиши
- 1986 – ЕИХнинг 3-кенгайиши (Испания ва Португалия қўшилди)
- 1986 – Ягона европа акти – ЕХ тасъис ҳужжатларининг биринчи марта сезиларли ўзгариши
- 1992 – Маастрихт шартномаси ва ЕИХасосида Европа Иттифоқи (ЕИ)нинг ташкил этилиши

Европа Иттифоқининг шаклланиш тарихи

Европа интеграцияси тараққиётининг бошланғич нуқтаси сифатида Франция ташқи ишлар вазири Робер Шуманнинг 1950 йил 9 майдаги декларациясини ҳисоблаш қабул қилинган. Бунда ЕКПУни ташкил этиш таклифи берилганди.

Австрия, Буюк Британия, Дания, Португалия, Швеция, Швейцария каби бир неча мамлакатлар дастлаб Рим шартномасида келтириган социал-иқтисодий интеграциянинг федерал вариантини ортиқча деб ҳисобладилар ва 1960 йил Европа эркин савдо ассоциацияси (ЕҒТА)ни ташкил этдилар.

Европа иқтисодий ҳамжамияти бир неча босқичларни босиб ўтди:

- -эркин савдо зонасини яратилиши (1957-1968)
- -божхона иттифоқининг яратилиши (1968-1987)
- -ягона ички бозорни яратилиши (1987-1992)
- -Иқтисодий ва валюта иттифоқининг яратилиши (1992-2002)

ЕИ сиёсатини амалга оширишдаги ҳуқуқий инструмент бўлиб Ҳамжамият ҳуқуқи - – *acquis communautaire* – яъни барча жорий меҳёрий ҳужжатлар, хусусан ёзилмаган меъёрлар – Ҳамжамият интитутлари ва аъзо-давлатлар органлари ўртасида ўзаро муносабатлар келиб чиқиб шаклланган ҳуқуқий тамойил ва анъаналар – саналади.

Ҳамжамият ҳуқуқини уч йирик гуруҳга бўлиш мумкин:

- Бирламчи (шартномавий) ҳуқуқ, у тасъис ҳужжатлари ва унга илова ҳужжатлардан, яъни декларация, протокол, тузатма, шунингдек ЕИга кириш тўғрисидаги келишувларан иборат
- Иккиламчи ҳуқуқ – ЕИ турли органлари томонидан чиқарилган регламент, кўрсатма, тавсия, умумий ва индивидуал қарорлар
- ЕИнинг учинчи мамлакатлар билан халқаро келишувлари

ЕИнинг бошқаруви беш асосий институциональ орган томонидан амалга оширилади:

1. Европа Кенгаши (European Council)
2. ЕИ Кенгаши (Council of the EC)
3. Европа парламенти (European Parliament)
4. ЕИ комиссияси (Commission of the EC)
5. ЕИ суди (Court of Justice)

3-мавзу. Америка қитъасида минтақавий иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари

Жаҳон хўжалигида интеграцион марказлардан бири Шимолий Америка худуди ҳисобланади. Шимолий Америка Эркин савдо ассоциацияси — НАФТА ташкил этилиши ва унинг фаолият кўрсатиши ривожланаётган интеграция жараёнларидан биридир.

Шартноманинг асосий қоидалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- АҚШ, Канада, Мексика ўзаро савдо қиладиган товарларга божхона пошлиналарини бекор қилиш;
- Шимолий Америка бозорини ўз товарларини Мексика орқали АҚШга қайта экспорт қилиш йўли билан Америка пошлиналаридан халос бўлишга уринувчи Осиё-Европа компанияларининг экспансиясидан ҳимоя қилиш;
- Мексикада банк ва суғурта ишида Америка ва Канада компанияларининг рақобатига ва капитал қўйишига тақиқни қилиш;
- атроф-муҳитни қўриқлаш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш учун уч томонлама гуруҳлар ташкил этиш.

4-мавзу. Осиё-Тинч океани минтақаси иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари

Осиё-Тинч океани минтақасида иқтисодий интеграция жараёнларига баҳо берар экан, кўпчилик мутахассислар унинг ривожланишининг ўзига хос шарт-шароити ва ўзига хослигини кўрсатадилар. Осиё-Тинч океани минтақаси интеграция жараёнининг асосий хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- — *биринчидан*, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги ташкилотидagi интеграция жараёни давлатлараро ҳамкорлик учун негиз яратувчи трансмиллий корпорацияларнинг етакчилик роли шароитида юз бермокда;
- - *иккинчидан*, интеграция жараёни иқтисодий ривожланиши даражаси жиддий равишда турлича бўлган, маданий ва ижтимоий-сиёсий тизимлари хар хил бўлган мамлакатларни қамраб олади. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлигининг ноёблиги шундаки, унда XX асрнинг икки буюк иқтисодий давлати — АҚШ ва Япония, шунингдек, XXI асрнинг иқтисодий гиганти — Хитой бирлашади.

Японияга келганда эса, Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамияти интеграция типидagi ягона халқаро тузилма ҳисобланади. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамжамиятига муносабатлари унча оддий бўлмаган қулай ташқи шарт-шароитларни талаб этувчи ХХР ва Тайван киришини қайд этиш муҳимдир;

- *учинчидан*, Осиё-Тинч океани минтақаси кўламидаги ин-теграция суб минтақавий иттифоқларни (АСЕАН, НАФТА, Жанубий Тинч океани форуми ва бошқалар) ўз ичига олади, яъни интеграциянинг турли даражаларига йўл кўяди, масалан, ташқи савдони эркинлаштириш даражаси бўйича;
- *тўртинчидан*, АТЭС ва Осиё-Тинч океани минтақасида Тинч океани "очиқ" регионализи мафкураси минтақавий интеграцияни иқтисодий глобализм элементи сифатида қарайди. Бунда жаҳон иқтисодиёти эволюцияси минтақавий иқтисодий иттифоқларнинг аста-секин бирлашиши ва ўзаро бир-бирига кўшилиш жараёни сифатида қаралади. "Очиқ ре-гионализм" концепцияси, шунингдек, Тинч океани минтақаси ичида товарлар, сармоялар, иш кучи, ҳаракати, чекланиши олиб ташланишини ҳам назарда тутди, протекционизмдан воз кечиш бўйича мажбуриятлар қабул қилинади, ички мин-тақавий иқтисодий алоқалар рағбатлантирилади.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигини (МДХ) мақсадлари қуйидагилар:

- • демократик ҳуқуқий давлатлар тузиш, улар ўртасидаги муносабатлар давлат мустақиллигини ва суверен тенгликни ўзаро тан олиш ва ҳурматлаш, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи, тенг ҳуқуқлилиқ ва ички ишларга аралашмаслик, ҳар қандай тазйиқлардан воз кечиш, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, шу жумладан кичик миллатлар ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, мажбуриятларини ва бјшқа умум тан олинган халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва нормаларини ҳалол бажариш асосида ривожланади;
- • бир-бирларини ҳудудий бутунлигини ва мавжуд чегаралар бузилмаслигини тан олиш ва ҳурмат қилиш;
- • чуқур тарихий илдизларга эга бўлган халқларнинг туб манфаатларини ҳамда кўшничилик ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлаш;
- • фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни сақлаш.

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

№	саволлар	1	2	3	4
1.	Iqtisodiy integratsiyaning eng rivojlangan va murakkab shakli:	Iqtisodiy Ittifoq	Umumiy Bozor	Erkin savdo hududi Preferensial savdo kelishuvi	bojxona ittifoqi
2.	Iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar qaysi qit'ada ko'p joylashgan?	Evropa qit'asida	Afrika qit'asida	Amerika qit'asida	Osiyo qit'asida
3.	Shimoliy Amerika erkin savdo hududi (NAFTA) qachon tashkil topdi?	1994 yilda	1984 yilda	1964 yilda	2004 yilda
4.	Nafaqat o'zaro tariflardan voz kechgan balki uchinchi davlatlarga nisbatan umumiy tariflar belgilagan davlatlar guruhi qanday nomlanadi?	Bojxona ittifoqi	Valyuta ittifoqi	Erkin savdo hududi	Bojsiz savdo hududi

5.	Rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy faol aholining maksimal ulushi qaysi sektorda jamlangan	sanoat	qishloq xo'jaligi	xizmatlar	qurilish
6.	Ishlab chiqarishda inson resurslari omiliga asosiy urg'u berilgan iqtisodiy modelni aniqlang?	Yapon modeli	Shved modeli	Lotin Amerikasi modeli	Germaniya modeli
7.	Jahondagi asosiy ishchi kuchi eksportyorlari bu,	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari, shuningdek, ba'zi sobiq sotsialistik davlatlar	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari	G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika	Saudiya Arabistoni, Qatar, Quvayt, Baxrayn, Birlashgan Arab Amirligi) va Lotin Amerikasi
8.	Xalqaro ishchi kuchlarining noqonuniy migratsiyasi qanday mamlakatlarda kuzatiladi?	Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda	Rivojlangan mamlakatlarda	Rivojlanayotgan mamlakatlarda	Qoloq mamlakatlarda

9.	Jahondagi asosiy ishchi kuchi eksportyorlari bu,	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari, shuningdek, ba'zi sobiq sotsialistik davlatlar	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari	G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika	Saudiya Arabistoni, Qatar, Quvayt, Baxrayn, Birlashgan Arab Amirligi) va Lotin Amerikasi
10.	Global moliyaviy-iqtisodiy bozor bu,	Jahon mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalarni yagona xo'jalik tarzida amal qilishiga asoslangan munosabatlar	Mintaqaviy va xududiy bozorlar	Jahon mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalar	Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar bozori
11.	Jahon yuk aylanmasida eng katta ulush qaysi tur transportiga tegishli?	Dengiz	Havo yo'li	Avtomobil	Temir yo'l
12.	Jahondagi asosiy ishchi kuchi eksportyorlari bu,	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari, shuningdek, ba'zi sobiq sotsialistik davlatlar	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlari	G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika	Saudiya Arabistoni, Qatar, Quvayt, Baxrayn, Birlashgan Arab Amirligi) va Lotin Amerikasi

13.	Immigratsiya qiluvchi ishchi kuchining qo‘yidagi guruhi rivojlangan davlatlarga xos	Malakasiz	Olimlar	“Aqllar oqib chiqib ketishi”	Yuqori malakali
14.	Dunyo axolisining necha foizi AQSh, Germaniya va Yaponiyaga to‘g‘ri keladi?	8%	10%	4%	2%
15.	Yevropa Markaziy Banki asosan qaysi mamlakatlar uchun xizmat ko‘ratadi?	Yevrohudud mamlakatlari uchun.	Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari uchun	G‘arbiy Yevropa mamlakatlari uchun	Yevropa Ittifoqi tarkibidagi barcha mamlakatlar uchun
16.	Jahon savdosi hajmida maksimal ulush _____ ga tegishli	Rivojlangan davlatlar	YaIM	Rivojlanayotgan davlatlar	O‘tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlar
17.	Rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy faol aholining maksimal ulushi qaysi sektorda jamlangan	sanoat	qishloq xo‘jaligi	xizmatlar	qurilish

18.	Rivojlanayotgan mamlakatlar asosan dunyoning qaysi qit'alarda joylashgan?	Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasida	Evropada	Shimoliy Amerikada	Evropa va Osiyoda
19.	Rivojlanayotgan davlatlar guruhining energiya resurslari istemolida maksimal ulush _____ ga tegishli	Neft	Ko'mir	GES	AES
20.	Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotining umumiy jihatlari	Ko'p ukladlilik	Moliyaviy qaramlik	Ishlab chiqarish kuchlarining past darajada rivojlanganligi	Xom ashyo mahsulotlari va yarim-tayyor mahsulotlarga ixtisoslashuvi
21.	Jahondagi neft qazib olish bo'yicha etakchi hudud:	Fors ko'rfazi	Shimoliy dengiz	G'arbiy Sibir	Meksika bo'g'ozi

22.	Turli davlatlar rivojlanish darajalarining tenglashuviga asos bo'layotgan, yagona, o'zaro bog'liq va o'zaro aloqador, yanada ilg'or rivojlangan va ijtimoiy adolatli dunyoni shakllantirish tendensiyasi bu –	Globalashuv	Baynalminalla shuv	Konvergensiya	Integratsiya
23.	Neftni qayta ishlash sanoati maksimal quvvatga ega davlat:	AQSh	Rossiya	G'arbiy Evropa	Saudiya Arabistoni
24.	BMT doirasida sanoat rivojlanishini muvofiqlashtiruvchi tashkilot YuNIDO qachon tashkil topdi.	1967 yilda	1987 yilda	1957 yilda	1997 da
25.	BMTning iqtisodiy va ijtimoiy kengash bo'limi EKOSOS qachon tashkil topdi.	1946 yilda	1956 yilda	1936 yilda	1976 yilda

26.	BMTning xalqaro savdo bo'yicha hamkorlikka ko'maklashish tashkiloti YuNKTAD qachon tashkil topdi.	1964 yilda	1994 yilda	1934 yilda	1984 yilda
27.	Mikroiqtisodiy darajadagi globallashuv bu,	Korxonalar faoliyatining ichki bozor chegaralaridan tashqarida kengayishida	Xalqaro savdo darajasida	Tadbirkorlik faoliyatining yagona yondashishda	Xalqaro mexnat taqsimotida
28.	Makroiqtisodiy darajada globalizatsiya – bu,	Davlatlar va alohida mintaqalarni chegaralaridan tashqarida iqtisodiy faoliyat ko'rsatishga bo'lgan umumiy intilishlari	Liberalizatsiya, savdo va investitsion to'siqlarning olib tashlanishi, erkin tadbirkorlik zonalari tashkil etish va h.k.lar	Korxonalar faoliyatining ichki bozor chegaralaridan tashqarida kengayishi	Xalqaro mexnat taqsimoti
29.	Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti (IHTT) qachon tashkil topdi.	1961 yilda	1971 yilda	1921 yilda	1991 da

30.	Iqtisodiy integratsiyaning eng rivojlangan va murakkab shakli:	Iqtisodiy Ittifoq	Umumiy Bozor	Erkin savdo hududi Preferensial savdo kelishuvi	bojxona ittifoqi
31.	ITT (Ilmiy- texnikaviy taraqqiyot) qaysi guruh davlatlar ishlab chiqarishida harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi?	Sanoati rivojlangan davlatlar	MDH davlatlari	Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi YaIM	Rivojlanayotgan davlatlar
32.	Hozirgi kunda nechta davlat Osiyo-Tinch okeani Iqtisodiy hamkorligi (ATES) ga a'zo?	21	24	28.	26
33.	Osiyo-Tinch okeani mintaqasi (Osiyo-Tinch okeani Iqtisodiy hamkorligi (ATES)) iqtisodiy integratsiyaning qaysi bosqichida?	Erkin savdo hududi tashkil etish bosqichida	Yagona (umumiy) iqtisodiy hudud tashkil etish bosqichida	Umumiy bozor tashkil etish bosqichida	Bojxona ittifoqi tashkil etish bosqichida

34.	Mamlakatlar boj ittifoqi tuzishsa, ular	milliy boj tariflarni bekor qiladilar va uchinchi davlatlar bilan bo'lgan savdoni umumiy boshqarish tizimini kiritadilar	o'zaro savdodagi bojlarni umuman bekor qilishadi, ammo uchinchi davlatlar uchun o'rnatilgan milliy boj tariflarni saklab qolishadi	bir biriga uchinchi davlatlarga nisbatan qulayroq rejim beradilar	maxsulotlar, xizmatlar va ishlab chiqarish omillarning erkin harakatlanishi xaqida kelishadilar
35.	Mamlakatlar umumiy bozorni tuzishsa, ular	maxsulotlar, xizmatlar va ishlab chiqarish omillarning erkin harakatlanishi xaqida kelishadilar	o'zaro savdodagi bojlarni umuman bekor qilishadi, ammo uchinchi davlatlar uchun o'rnatilgan milliy boj tariflarni saklab qolishadi	milliy boj tariflarni bekor qiladilar va uchinchi davlatlar bilan bo'lgan savdoni umumiy boshqarish tizimini kiritadilar	makroiqtisodiy siyosatni umumlashtirishadi
36.	Boj ittifoqi tuzilishi natijasida import qiluvchi mamlakatda kimlar yutqazadi	ishlab chiqaruvchilar va davlat byudjeti	ishlab chiqaruvchilar	iste'molchilar	davlat byudjeti
37.	Kartel bitimini tuzilishi jahon xo'jaligi uchun nimaga olib keladi	sof yoqotishlarga	sof yutuqqa	jahon xo'jaligi farovonligini o'zgartirmaydi	yutuqqa, agar kartel ishtirokchilari eksportdan katta daromad olishsa

38.	Lotin Amerika mamlakatlardagi tashqi qarz inqirozi qachon va qaysi mamlakatda boshlangan	Meksika, 1982 y.	Venesuela, 1982 y.	Urugvay, 1983 y.	Braziliya, 1986 y.
39.	Qaysi mamlakatda va qachon Osiyo moliyaviy inqirozi boshlangan	Tailand, 1997 y.	Malayziya, 1997 y.	Indoneziya, 1998 y.	Koreya Respublikasi, 1999 y.
40.	Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qanday omillar Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlarini qulayroq savdo strukturasi o'tishini tezlashtirishdi	savdo siyosatini tez erkinlashtirish, G'arbiy Evropa bozorlariga yaqinligi	tashqi savdo siyosatini bosqichma-bosqich erkinlashtirish	davlat savdosini va administrativ nazoratni saqlash	eksport cheklovlarni saqlash

41.	Infratuzilma bu,	Tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi: yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash	Yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash	Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi	Tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi
42.	Milliy iqtisodiyotning asosiy ko'rsatkichlaridan biri?	Yalpi ichki mahsulot	Aholining bandlik darajasi	Ishsizlik darajasi	Daromad darajasi
43.	Yalpi ichki maxsulot (YaIM) deb,	Ma'lum davr (odatda bir yil) davomida bir mamlakat xududida yaratilgan jami qiymat	Ma'lum davr (odatda bir yil) davomida bir mamlakatni TMK tamonidan yaratilgan jami qiymat	Ma'lum davr (odatda 6 oy) davomida bir mamlakat xududida yaratilgan jami qiymat	Ma'lum davr (odatda bir yil) davomida bir mamlakat xududi va tashqarisida yaratilgan jami qiymat
44.	Mashhur offshor hududlarga...	Lixtenshteyn, Malta, Men, Britan-Virgin, Nauru, Gonkong, Kipr, Bagam va Bermud orollarini kiritish mumkin	Singapur, Lixtenshteyn, Lyuksemburg, Shveysariya, Panama, Gibraltar bo'g'ozini mamlakatlarini kiritish mumkin	Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreyani kiritish mumkin	AQSh, Meksika, Braziliya, Kanada kiradi
45.	Qashshoqlikni engish muammosi qaysi davlatlarga xos?	Eng kam rivojlangan	YaIM	Rivojlanayotgan	Rivojlangan

46.	Birlaamchi energiya resurslari iste'molining o'rtacha yillik o'sish sur'atlari 20-asr so'ngida (1980-2000) qaysi davlatlar guruhida eng yuqori bo'lgan?	Rivojlanayotgan davlatlar	YaIM	O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlar	Rivojlangan davlatlar
47.	Rivojlangan davlatlar iqtisodiyotida boshqarishning asosiy yo'nalishlari:	ITTKI ni boshqarish	Mehnat bozorini boshqarish	Tovar va xizmatlarning sotilishini boshqarish	Investitsiyalarni boshqarish
48.	JAYKA kaysi davlatning xalkaro agentligi xisoblanadi	Yaponiyaning	J.Koreyaning	Xitoy	Malayziyaning
49.	Yaponiya uchun "suv va havodek zarur import" nima?	yoqilg'i xom ashyo resurslari	oziq-ovqat	texnologiyalar	xorijiy investitsiyalar
50.	Xitoy qaysi davlatga yiliga 700 mlndan ortik poyafzal eksport qiladi?	AQSH	rossiya	braziliya	Xindiston

51.	Xitoy erlarining necha foizi dexkonchilikka mos?	7%	10%	12%	15%
52.	Xitoy iqtisodiyotida qaysi model iqtisodiy tarakkiyot modelani belgilaydi?	sotsializm	kapitalizm	liberalizm	tugri javob yuk
53.	Xitoydagi asosiy fond birjalari kursatilgan katorni belgilang?	shanxay, shendjen	pekin, shendjen	urumchi, syanmyan	pekin, shanxay
54.	Xitoyliklar uz davlatini kandy nom bilan atashadi?	chjungo	china	makao	zxungo
55.	Gankong valyuta zaxirasi buyicha dunyoda nechanchi o'rinda turadi?	Xitoy va yaponiyadan keyin 3 o'rinda	AQSHdan keyin 2 o'rinda	1 o'rinda	Xitoy va tayvanъdan keyin 3 o'rinda
56.	Singapur iqtisodiyoti kandy nom bilan ataladi?	boshkariladigan demokratiya	boshkariladigan bozor iqtisodiyoti	An'anaviy bozor iqtisodiyoti	liberal iqtisodiyot
57.	Osiyo Ajdaxolari katoriga qaysi davlatlar kiradi?	j.koreya, singapur, tayvanъ, gongkong	sh.koreya, yaponiya, Xitoy	Xitoy, indoneziya, malayziya	nepal, kambodja, vъetnam

58.	Osiyo yulbarlari katoriga qaysi davlatlar kiradi?	malayziya, tayland, indoneziya, fillipin	j.koreya, singapur, tayvanь, gongkong	sh.koreya, yaponiya, Xitoy	Xitoy, indoneziya, malayziya
59.	Xozirgi kunga kelib qaysi yapon kompaniyasi uzining 50 mingdan ortik chetda va yaponiyada ro'yxatga olingan patentlariga ega?	HITACHI	TOYOTA	TOSHIBA	SONY
60.	Yaponiya iqtisodiyotiga jalb etilgan tugridan tugri xorijiy investitsiyalar 33,6 % qaysi mintaka xissasiga tugri keladi?	shimoliy Amerika	Evropa	Osiyo	Avstraliya
61.	Yapniyada yirik kompaniyalarni xar biri gurux markazi bulib ular nima deb atalgan?	KEYRETSU	KANBAN	KOMATSU	HAIRATSU
62.	Jaxondagi yirik eksportchi davlatlar katorini aniklang	germaniya, Xitoy, AQSH	kanada, braziliya, AQSH	rossiya, yaponiya, frantsiya	italiya, rossiya, Xitoy

63.	O'zbekistonda neft va gazning ulkan zaxiralari qaysi mintakalar xissasiga tugri keladi?	ustyurt, buxoro, janubiy garbiy Xisor, fargona	samarkand, garbiy Xisor, fargona	navoiy, sirdaryo, jizzax	toshket viloyati, sirdaryo
64.	Respublikamizda tabiiy gazning yirik zaxiralari qaysi mintakalar xissasiga tugri keladi?	ustyurt, janubiy garbiy Xisor	jizzax, navoiy	fargona, Andijon	sirdaryo, samarkand
65.	O'zbekistonda yirik kumir koni qaysi sanoat shaxrida joylashgan?	Angren	chirchik	Olmalik	gazalkent
66.	O'zbekistonning eng yirik oltin koni qaysi mintakada joylashgan?	buxoro, navoiy	zarafshon, kashkadaryo	Xorazm, navoiy	Andijon, fargona
67.	Markaziy Osiyo mintakasining necha foiz axolisi o'zbekistonda yashaydi?	45%	23%	30%	58%

68.	“Klintonomanika” dasturi qaysi davlatda ishlatilgan:	Yaponiya	Italiya, Germaniya	Angliya, AQSHh	AQSHh
69.	Vishegrad turtligiga qaysi davlatlar a’zo:	Italiya, Franstiya, Xorvatiya, Ruminiya	Albaniya, Bosniya, Serbiya va Chernogoriya, Ukraina	Bolgariya, Ruminiya, Chexiya, Slovakiya	Polsha, Vengriya, Chexiya, Slovakiya
70.	AQSHh eksportining asosiy ko`rinishlari qaysilardan iborat?	xizmatlar eksporti	sanoat maxsulotlari	kapital eksporti*	xalk xujaligi tovarlari eksporti
71.	Yangi industrial davlatlarning iqtisodiy usishining sabablari:	yangi texnologiyalardan foydalanish	ogir sanoatni rivojlantirish	iktisodiyotda yirik monopoliyalarning mavjudligi	Yapon kapitalining ta’siri
72.	Yangi industrial davlatlarda ishlab chikarishning qaysi turi etakchilik kiladi?	yirik sanoat	mayda tovar ishlab chikarish rivojlanganligi	kishlok xujaligi sektori	xorijiy korxonalar
73.	Afrikadagi rivojlanayotgan davlatlarning eksportini tashkil etadi:	Xom-ashyo	sanoat ishlab chikarish maxsulotlari	ozik-ovkat maxsulotlari	ishchi kuchi eksporti
74.	Kam rivojlangan mamlakatlar guruxini kursatin	Tojikiston, Sudan, Oman.	Aljir, Irok, Eron.	BAA, Gambiya, Gaiti.	Gaiti, Yaman, Chad.

75.	«Katta ettilik» mamlakatlari katoriga qaysi davlatlar kiradi?	Buyuk Britaniya, Yaponiya, Xitoy, AQSHh, Germaniya, Franstiya, Kanada;	AQSHh, Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Franstiya, Yaponiya;	AQSHh, Kanada, Garmaniya, Ispaniya, Franstiya, Italiya, Yaponiya;	Yaponiya, Franstiya, Meksika, Kanad	Italiya, Xitoy, AQSHh,
76.	«Big Bang» isloxoti qaysi davlatda amalga oshirilgan?	Buyuk Britaniya	Yaponiya	Germaniya	AQSHh	
77.	Maastrixt shartnomasi kachon imzolangan?	1992 yil	1990 yil	1986 yil	1957 yil	
78.	«Dodj yunalishi» iqtisodiy dasturi qaysi davlatga xos?	AQSHh	Buyuk Britaniya	Germaniya	Yaponiya	
79.	Yagona Evropa Akti qachon imzolangan?	1957 yil	1974 yil	1986 yil	1992 yil	
80.	Sharkiy Evropa mamlakatlarini savdo-sotikda qullaydigan uzaro prinstitplari?	Kup tomonli kliring	.Uzaro shartnomalar	Tamonlar kelishuvi	Kup tomonlama kelishuv	
81.	Evropa erkin savdo assostiyastiyasi (EESA* kachon tashkil topdi?	1952 yilda	1982 yilda	1972 yilda	1962 yilda	

82.	Misrda bozor iqtisodiyotiga keng yul qachon ochilgan edi?	50-yillar oxiri	70-yillar boshida	60-yillarda	80-yillar boshida
83.	Yaqin Sharq mamlakatlarning asosiy boyligi nima?	Toshko'mir	Energetik	qora va rangli metal.	Neft
84.	Yaqin Sharq mamlakatlarinig eng ko'p neft qazib oluvchi davlat qaysi?	Eron.	Quvayt.	Birlashgan Arab Amirliklari.	Saudiya Arabiston.
85.	Shimoliy Atlantika G'arbiy blok (NATO) qachon tashkil topgan?	1945 yil.	1965 yil.	1949 yil.	1955 yil
86.	OPEK tashkilotiga a'zo bo'lgan davlatlar o'zlarining neft mahsulotlari bilan asosan qaysi mamlakatlarni ta'minlaydi?	Asosiy rivojlangan mamlakatlarni.	Rivojlanayotgan mamlakatlarni.	Yangi industrial mamlakatlarni.	O'rta va Yaqin Sharq mamlakatlarni
87.	OPEK qachon tashkil topdi?	1945 yil.	1960 yil.	1970 yil.	1950 yil.
88.	JETRO qaysi davlatning tashki savdo tashkiloti?	J.Kareyaning	Malaziya	Xitoyning	Yaponiya

89.	JAYKA qaysi davlatning xalkaro agentligi xisoblanadi?	Xitoy	J.Kareyaning	Yaponiyaning	Malaziyaning
90.	“Chiang May tashabbusi” kelishuvining imzolanishi	*2008 yil 4 mayda Tailandda mazkur uch davlat va 10 ASEAN davlati tomonidan imzolandi.	Sharqiy va Janubiy-sharqiy Osiyo davlatlari hamkorlikdaimzolandi.	Koreya boshchiligida 2009 yilda imzolandi.	Yaponiya, Xitoy va Koreya tomonidan 2009 yilda imzolandi.
91.	“Reyganomika” konstepsiyasi nimani nazarda tutar edi:	*inflyastiya darajasini kamaytirish, iktisodiy usish darajasini, mexnat unumdorligini va bandlikni oshirish, federal byudjet barkarorligini ta'minlash.	foyda olish,mamlakatni yuksaltirish	samarali ish faoliyati yuritish, iktisodiy usish	milliy chegaralardan tashqariga chiqish va nisbiy afzalliklardan foydalanishdir
92.	Rivojlangan mamlakatlar mashinasozligida eksport necha foizni tashkil kiladi?	Maxsulotning 50%	.Maxsulotning70%	Maxsulotning 75-90%	Maxsulotning30%
93.	OPEK tashkiloti birinchi marta neft narxlarini keskin ko'targan neft krizisi qachon bo'lgan?	70-yillar boshi	80-yillar boshi	90-yillar boshi	2000 yill

94.	Jahon banki me'zonlari bo'yicha qashshoqlikda yashovchilar sifatida kunlik daromadi _____dan yuqori bo'lmagan shaxslar kiritiladi	1 AQSh doll.	2. AQSh doll.	3 AQSh doll.	5 AQSh doll.
95.	Immigratsiya qiluvchi ishchi kuchining qo'yidagi guruhi rivojlangan davlatlarga xos	Malakasiz	Olimlar	“Aqllar oqib chiqib ketishi”	Yuqori malakali
96.	O'zbekiston Respublikasi BSTda qanday maqomga ega?	kuzatuvchi	Ishtirokchi	A'zo	koordinator
97.	Qaysi kelishuv natijasida boshqariladigan suzib yuruvchi valyuta kurslari tizimi belgilandi?	Yamayka kelishuvi	Luvr kelishuvi	Bretton Vuds kelishuvi	Smitson kelishuvi

98.	G'arbiy Evropa davlatlari joriy operatsiyalar bo'yicha valyutalar konvertatsiyasiga XX asrning _____ga kelib erishdilar.	50-yillar oxiri	50-yillar boshi	60-yillar boshi	70-yillar boshi
99.	Xorijiy investitsiya deb,	Bir davlatdan boshqa davlatga daromad olish uchun yo'naltirilgan har qanday shakldagi mulk	Qushni mamlakatga chiqariladigan mablag'larni qaytib kelishi	Mamlakatdan boshqa mamlakatga chiqariladigan mablag'lar	Davlat tomonidan chetga chiqishi amalga oshiriladigan investitsiyalar
100.	Mehnat migratsiyasining asosiy ko'rinishlari: ijtimoiy tarkibiga ko'ra...	Malakasiz ishchilar, o'rta texnik va servis xodimlari, mutaxassislar, fan, madaniyat va sport arboblari, tadbirkorlar bo'ladi	Assimilyatsion (keyinchalik fuqarolik berilishi) va noassimilyatsion bo'ladi	Bevosita va bilvosita (tmk doirasida firma ichida) bo'ladi	Shaxsiy va jamoaviy bo'ladi